

حدیث راویان مشرک

پرویز رستگار

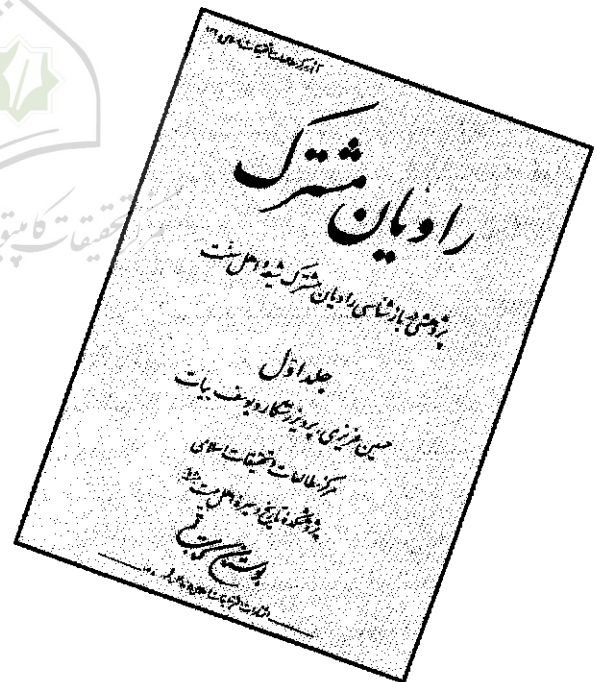
درآمد

بر آمدن خورشید بی غروب دین اسلام و آغاز پیامبری و پسین فرستاده خدا، حضرت محمد مصطفی (ص)، فصلی نوین در کتاب تاریخ زندگی آدمیان گشود و امتی پا گرفت که بر پرده گسترده و پر نقش و نگار علم، تحقیق و تمدن انسانی، رنگ هایی ماندگار زد.

این امت مسلمان جدا از آن که دانش های پا گرفته پیش از آشکار شدن اسلام را به پشتوانه تشویق های گفتاری و کرداری پیامبر (ص) و جانشینان خدایی اش (ع) ژرفایی بیش تر و نشاطی روز افزون تر بخشید، شاخه های شاداب و نوین از علم و کاوش های خردمندان را نیز پایه گذاری کرد که در دامن اسلام زاده شدند، بالیدند و به بلوغ و کمال رسیدند.

یکی از نوآوری های ناب علمی که برآیند تلاش های پی گیر و گسترده دامن مسلمانان در میدان خردورزی و دانشوری به شمار می رود، بنانهادن دانش هایی است که فراگیری آن ها، گام های نخستین تفقه و دین شناسی تلقی می شود؛ دانش هایی که بی گمان - حدیث و شاخه های جانی آن، مهم ترین و عمده ترین بخش آن اند.

پایه ریزی دانش حدیث، و امدار جایگاه بی همانند رسول خدا (ص) در گرفتن پیام های آسمانی وحی و رساندن آن به توده های مسلمان - افزون بر شرح و بسط آیه ها و سوره های فرود آمده و بازگویی زاویه های گوناگون دین و احکام آن - است. مسلمانان که خود از حیاتی بودن نقش آفرینی های این

روایان مشرک، پژوهشی در بازشناسی روایان مشرک شیعه و اهل سنت، حسین عزیزی، پرویز رستگار. و یوسف بیات، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (ع)، ناشر، بوستان کتاب قم، ۱۳۸۰، ۲، ۱۰۲۳ ص، وزیری.

«اسوه حسنه»^{۱*} به خوبی آگاه بودند، از همان آغاز، به سخنان آن حضرت گوش جان سپردند^۲، همه زیر و بم های کردار و -حتی- خاموشی های گاه به گاه او را زیر نگاه های مشکافانه خود گرفتند^۳ و آگاهی هایی فراچنگ آیندگان رساندند که بعدها با نام های «قول»، «فعل» و «تقریر»، زیرساخت های اصلی ساختمان دانش حدیث را شکل دادند و در میان «ادله اربعه اجتهاد»- کتاب، سنت، عقل (یا قیاس) و اجماع- مهم ترین ابزار کار مجتهدان و فقیهان شدند.

اما این جایگاه ویژه حدیث، از آسیب دیدن سند و متن آن -جدا از تفسیرهای ناهمگونی که دو شاخه عمده گرایش های مذهبی مسلمانان از حدیث دارند- پیشگیری نکرد و روند فراگیری و پراکندن آن -به ویژه در میان اهل سنت- به گونه ای بود که دانشمندان بزرگ و خستگی ناپذیری از میان شیعه و سنی به پا خاستند تا با آسیب شناسی این روند گسترده و ژرف، در هر چه بهداشتی تر کردن فضای آن بکوشند و با بالاتر بردن ضریب اطمینان به نقل حدیث، دغدغه خاطر کاربران این عنصر حیاتی اجتهاد را کاهش دهند.

در این مسیر، دو دانش محورین رجال و درایه، پایه گذاری و نوشته های بسیاری از دیرباز آفریده شد که آمارگیری و -به اصطلاح- کتاب شناسی آن ها کاری است نیازمند آستانه تحمل بالای ویژه خود^۴ و ما در این مقاله کوتاه، یکی از نوآمدترین کالاهای عرضه شده در بازار این دو شاخه از دانش های اسلامی را به خوانندگان ارجمند می شناسانیم.

۱- در آغاز

داستان چگونگی جرعه زدن اندیشه تدوین کتاب «راویان مشترک» و آغاز به کار آن در پیشگفتار گویا و گسترده دامن آن به خوبی بازتاب یافته است^۵ و من در این جا به گفتن چند نکته ناگفته دیگر که چه بسا بازدارنده برخی پیشداوری های نادرست باشد، بسنده می کنم:

۱-۱. به یاد دارم، در پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (ع) که با مدیریت متواضعانه و موفق جناب حجة الاسلام سید محمد کاظم مدرسی یزدی، دوران رونق و دور از رکود خود را پشت سر می نهاد، کار فیش برداری و فیش خوانی را با دوستان ارجمندم دنبال می کردم. روزی ایشان مرا به دفتر خود خواندند و یادآور شدند ضرورت شتاب بخشیدن و هر چه زودتر به سامان رساندن پروژه «راویان مشترک» ایجاب می کند به دنبال جدایی یا جابه جایی برخی نیروهای دست اندرکار پروژه یادشده، بنده نیز به جمع دوستان این بخش بیبوندم و همکاری خود را با مجموعه پژوهشکده مربوطه، در قالب قلم زدن در قلمرو نگارش شرح حال

راویان دارای اولویت ترجمه دنبال کنم.

۲-۱. ناگفته پیداست، تلاش هایی که با پادرمیانی دو یا چند تن آغاز می شود، خواه ناخواه تا رسیدن به مرز بلوغ و جاقفادگی و پشت سر نهادن فاز استقرار نیروها و هماهنگی آنان با یکدیگر، فراز و نشیب هایی را پیش روی خود دارد که نامطلوبی آن ها در رخ نمودن برخی کاستی های ناهمخوان با وحدت رویه و یکدستی نوشته ها بازتاب می یابد و چندگانگی چاپ یک عنوان کتاب مورد استناد، یکی از این کاستی هاست. در آغاز، دوستان دست اندرکار این پروژه با مراجعه به کتاب خانه هایی غیر از کتاب خانه محققین پژوهشگاه دفتر تبلیغات اسلامی، راویان بخش های نخستین جلد اول را ترجمه کرده اند و عدم تمرکز نیروها در گرانیگاه کتاب خانه پژوهشگاه یادشده و آزادی عمل آنان سبب شده است گاه شناسنامه و نیز نشانی کتاب هایی که از آن ها سود جسته اند، با آنچه در کتاب نامه پایان جلد دوم شناسانده شده است^۷، یکسان نباشد.^۸

۳-۱. یکی دیگر از پی آمدهای کار جمعی در دنیای نویسندگی، گزارش چندباره یک مطلب در متن یا پانویست است؛ کاری که گاه حتی در آثار قلم یک نویسنده -آن هم در یک نوشته اش- نیز رخ می نماید! تکرار اطلاعاتی درباره «فلزم»^۹، «مخضرم»^{۱۰}، «مخضرمیان»^{۱۱} و ... از این دست است.

۴-۱. چنان که در پیشگفتار کتاب «راویان مشترک» نیز آمده است، «از میان ۱۰۹۲ راوی مشترک، فقط ۲۷۴ راوی، ترجمه شدند»^{۱۲}. لازمه این سخن و نیز جمع جبری دو عدد یادشده آن است که شمار راویان خارج از اولویت ترجمه، ۸۱۸ تن باشد (۱۰۹۲-۲۷۴=۸۱۸)، در حالی که نام ۸۱۷ راوی در فهرست پایان کتاب ثبت شده است.^{۱۳}

به نظر می رسد تنظیم کننده گرامی «فهرست راویان مشترک ترجمه نشده» به دلیل درگیری با دغدغه قابل احترام پایان بخشیدن به پروژه در دست اجرا و سامان دادن به آن و برچیدن دامان این کار که چه بسا اگر با خونسردی و دریادلی برگزار می شد، زمینگیر و زمان بر می بود، فرصت نداشته اند راویان دارای اولویت ترجمه را با فهرست راویان خارج از چنین اولیوی مقابله کنند، چرا که درنگ در این دو به خوبی نشان می دهد نام برخی راویان ترجمه شده در لابه لای نام راویان ترجمه نشده نیز آمده است که عبارت اند از: اسماعیل بن جعفر بن ابی کثیر مدنی^{۱۴}، جراح بن ملیح رؤاسی کوفی^{۱۵}، حذیفه بن اسید غفاری^{۱۶}، حکیم بن حزام^{۱۷}، ربیع بن حراش عسبی^{۱۸}، ربیع بن عثمان تمیمی^{۱۹}، زاذان [ابو محمد کوفی]^{۲۰}، زراره بن اوفی^{۲۱}، زکریا بن اسحاق * پاورقی های این مقاله، به علت حجم بسیار آن ها، در پایان آمده است.

مکی^{۲۲}، زید بن اسلم عدوی مدنی^{۲۳}، صفوان بن سلیم^{۲۴}، عاصم بن حمید حناط کوفی^{۲۵}، عبدالله بن ثعلبه بن صعیر^{۲۶}، عبیده بن عمرو سلمانی^{۲۷}، قیس بن ابی مسلم^{۲۸}، قیس بن عاصم بن سنان منقری^{۲۹} و ابولبابه (بشیر بن عبدالمنذر)^{۳۰}.

بدین ترتیب، با کم شدن ۱۷ راوی از فهرست راویان مشترک ترجمه نشده و افزودن ۲۷۴ راوی ترجمه شده به آن، آمار درست راویان مشترک به ۱۰۷۴ تن خواهد رسید [۱۰۷۴ = ۲۷۴ + (۸۱۷-۱۷)].

۵-۱. پس از چندین و چندبار جدایی یا جابه جایی نیروهای دست اندرکار پروژه «راویان مشترک» و پیوستن نگارنده به این مجموعه - با نگارش ترجمه داوود بن ابی هند بن عذافر^{۳۱} - هسته بازپسین، استوار قدم و همیشگی پروژه یاد شده شکل گرفت و با مدیریت صمیمانه، پر تلاش و باریک بینانه دوست دانشمند ما، جناب حجة الاسلام آقای حسین عزیزی و همگامی یار وفادار و فاضل ما، جناب حجة الاسلام آقای یوسف بیات، تا به سر منزل مقصود ره سپرد.

۶-۱. بهتر دیدم پیش از آن که یک (یا چند) تن از فرهیختگان این سامان دست به قلم شود (شوند) و از حق طبیعی خود برای نقد و نقل کاستی های بی شمار این اثر ناچیز بهره برد (برند)، خود گام پیش نهم و به مصداق «أهل البيت أدري بما في البيت»، به شناساندن کوتاه و گذرای آن پردازم و به نقدهای محتمل آتی، نگاهی ژرف تر و بینشی درخور کار ظریف و پیچیده نقادی ببخشم، چرا که «رد کردن حرف دیگران مهم نیست؛ فهمیدن حرف دیگران مهم است». در این جا باید از همفکری ها و رایزنی های مدیریت ارجمند پروژه «راویان مشترک»، جناب آقای عزیزی نیز سپاسگزاری کنم.

۲. در روش

در پیشگفتار کتاب «راویان مشترک»، کوتاه و گذرا به گوشه هایی از روش نگارش شرح حال راویان دارای اولویت ترجمه اشاره شده است^{۳۲} و بنده نیز فهرست وار به ناگفته های این بخش می پردازم: ۱-۲. از آن جا که تلفظ برخی نام های اشخاص و اماکن، کنیه ها و لقب ها در میان پارسی زبانان همواره همراه نوعی لغزش گفتاری و در این زمینه، «غلط مشهور» عمده ترین پشتوانه بوده است (!) آن ها را در عنوان برجسته هریک از ترجمه ها یا در متن آن، حرکت و تشدیدگذاری و - به اصطلاح - وزن صرفی آن ها را ضبط کرده ایم تا خواننده گرامی یا در گام نخست، با تلفظ درست آن ها آشنا شود و یا در گام دوم، ذهنیت خود را در این باره بازسازی کند.

برای نمونه، باید از راویان ردیف ۱۱، ۲۵، ۲۶، ۳۱، ۳۳، ۳۴، ۳۷، ۵۲، ۷۸، ۸۸، ۹۷، ۱۱۶، ۱۸۵، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۸، ۲۱۸، ۲۲۲، ۲۴۸، ۲۵۲، ۲۶۱ و ۲۶۹ که - به ترتیب - عبارت اند از:

أبی بن کعب بن قیس، أسید بن حُصَیر، أصیع بن بُبَاة بن حارث، بُراء بن عازب بن حارث، بُرید بن معاویه، بُریده بن خُصیب بن عبدالله، بلال بن رباح، جعفر بن ابی طالب بن عبدالمطلب، حکیم بن سعد، خُباب بن آرث بن جندله، رُشید هَجَری، سَدیر بن حُکیم، عبدالملک بن عبدالعزیز بن جُریج، عبیده بن عمرو، عثمان بن حُنیف بن واهب، عَفان بن مسلم بن عبدالله، قُضَیل بن عیاض بن مسعود، قُثم بن عَبّاس بن عبدالمطلب، مُعاذ بن جَبَل بن عمرو، مَعمر بن راشد، نوح بن دُرّاج و یحیی بن مَعین بن عون یاد کنم که بسیاری از ایرانیان - حتی برخی «اهل عرف خاص» - گاه هنگام سخن گفتن از آن ها - به ترتیب - نام های خود ساخته «أبی»، «أسید بن حُصَیر»، «بُباته»، «بُراء»، «بُرید»، «بُریده»، «بلال»، «عبدالمطلب»، «حکیم»، «خُباب»، «رُشید هَجَری»، «سَدیر بن حکیم»، «ابن جُریج»، «عَبیده»، «حُنیف»، «عَفان»، «قُضیل بن عیاض»، «قُثم»، «مُعاذ»، «مَعمر»، «دُرّاج» و «مَعین» را به کار می برند و یا اساساً نمی توانند آن ها را تلفظ کنند!!

۲-۲. نام هر راوی در عنوان ترجمه با نام پدر و - حداکثر - پدر بزرگش ثبت شده است جز در مواردی که زنجیره نسب به شجره مبارکه خاندان عصمت و طهارت برسد یا در آن، یکی از راویان حدیث حضور داشته و طبعاً با نوع کار این کتاب، متناسب باشد. بر همین اساس، نام راویان ردیف ۱۱۴، ۲۰۴ و ۲۳۹ - به ترتیب - زید بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب (ع)، علی بن عمر بن علی بن حسین (ع) و محمد بن عبدالله بن حسن بن حسن (ع) و نام راوی ردیف ۲۶۷، یحیی بن عبدالحمید بن عبدالرحمن بن میمون ثبت شده است.^{۳۳}

۳-۲. با رعایت نکته پیش از این، نام هر راوی را به دور از آنچه بر سر زبان ها مشهور شده است، در عنوان آورده و در این جا نیز مانند چگونگی تلفظ نام راویان، از شهرت پیروی نکرده^{۳۴}، برای نمونه، محدثان ردیف ۱۳، ۵۳، ۸۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۴۵، ۱۷۹، ۱۸۴، ۱۸۵، ۲۱۱، ۲۲۹، ۲۴۲، ۲۶۰ و ۲۶۸ را - به ترتیب - با نام های احمد بن محمد بن حنبل، جُنْدَب بن

عناوین احتمالی آغاز و در ادامه شرح حال، به اختلاف یاد شده اشاره کرده ایم مانند راویان ردیف ۳۴، ۹۲ و ۲۶۳ که با عنوان های بُریده بن خضیب بن عبدالله، داوود بن ابی هند بن عذافر و ابوهریره ترجمه شده اند.

۷-۲. در مواردی که به دلیل اختلاف دانشمندان، گزینش و تعیین نام راوی یا پدرش شدنی نبود، هر دو یا چند احتمال را با افزودن یک ممیز میان آن ها، در عنوان ترجمه ثبت کرده ایم مانند راویان ردیف ۴، ۴۴، ۵۸، ۶۸، ۷۸ و ۸۳ که با نام های ابراهیم / اسلم، جابر بن عبدالله بن عمرو / عمر، حارثه بن نعمان بن نفع / رافع، حسن بن صالح بن صالح / حی، حکیم بن سعد / سعید و حمران بن أعین بن سنس / سنس ترجمه شده اند.

۸-۲. در صورت تکرار شدن نام اختلاف برانگیز یاد شده در نکته پیش از این، هر دو یا چند احتمال مطرح در آن را تنها در نخستین مورد ثبت شدنش در عنوان ترجمه، یادآوری و از تذکر دو یا چند باره آن خودداری کرده ایم.^{۳۶}

۹-۲. نام یا کنیه پدر یا پدر بزرگ برخی راویان را با افزودن پراکنش در کنار آن ها، تفسیر و تبیین کرده ایم مانند راویان ردیف ۱۷، ۴۳، ۸۱، ۱۲۱، ۱۹۶، ۲۱۷، ۲۳۲، ۲۴۰ و ۲۴۷ که با عناوین اسحاق بن راهویه (ابراهیم) بن مَخَلد، ثُویر بن ابی فاخته (سعید) بن علاقه، حماد بن ابی سلیمان (مسلم) بن یزید، سعید بن ابی سعید (کَسان)، عطاء بن ابی رباح (اسلم)، فضل بن دُکین (عمرو) بن حماد، محمد بن ابی بکر (عبدالله) بن ابی قحافه (عثمان)^{۳۷}، محمد بن عبیدالله بن ابی سلیمان (میسره) و یحیی بن عبد الحمید بن عبد الرحمن بن میمون (بشمین) ترجمه شده اند.

۱۰-۲. نام راویان زن را -برخلاف سلیقه بسیاری از ارباب تراجم و رجال^{۳۸}- در لابه لای نام راویان مرد و بر اساس ترتیب حروف الفبا آورده ایم.

۱۱-۲. با افزودن کلیشه های علیه السلام، علیهما السلام و علیهم السلام، شمار معصومان موجود در عنوان ترجمه یا متن آن را یادآور شده ایم.^{۳۹} توجه به این نکته سبب می شود خواننده گرامی ابراهیم بن محمد بن علی (ع) راوی ترجمه شده ردیف ۸ را با دو تن دیگر به همین نام -یکی نواده عبدالله بن عباس و دیگری نواده جعفر بن ابی طالب- خلط نکند؛ لغزشی که برای برخی نویسندگان معاصر پیش آمده، راوی یاد شده را با نواده ابن عباس خلط کرده، سال درگذشتش را ۱۳۱ هـ. ق. دانسته اند!^{۴۰}

۱۲-۲. از آن جا که دانستن تاریخ زادن و جان سپردن همه چهره های تاریخ ساز -از جمله، راویان- در پذیرفتن یا رد آنچه بدان ها نسبت می دهند، نقشی گاه حیاتی دارد، زیر عنوان هر

جناده بن سفیان، خالد بن زید بن کَلیب، سعد بن مالک بن اُهیّب، سعد بن مالک بن سنان، صخر بن قیس بن معاویه، عبدربه بن أعین بن سنس، عبدالملک بن سلیمان بن ابی المغیره، عبدالملک بن عبدالعزیز بن جُرَیج، عمرو بن ثابت بن هرمز، مالک بن حارث بن عبد یَعُوْث، محمد بن علی بن ابی طالب، نعمان بن ثابت بن زُوَطی و یحیی بن عبدالله بن معاویه فهرست و ترجمه کرده ایم با آن که -به ترتیب- به احمد بن حنبل، ابوذر غفاری، ابویوب انصاری، سعد بن ابی وقاص، ابوسعید خُدَری، احنف بن قیس، زُرارة بن أعین، فُلَیح بن سلیمان بن ابی المغیره، عمرو بن ابی المقدام، مالک اَشتر، محمد بن حنفیه، ابوحنیفه و اجلح بن عبدالله مشهورند.^{۳۵}

۴-۲. به رغم نکته پیش از این، نام ها، کنیه ها، نسبت ها و لقب هایی را که راوی در دست ترجمه بدان ها شهرت یافته است، در کنار عنوان شرح حالش و در میان پراکنش یادآور شده ایم تا خواننده ارجمند به نکته این -همانی مورد نظر پی ببرد. بر همین اساس، در کنار عنوان ترجمه های ردیف ۴، ۱۳، ۱۴، ۲۲، ۳۲، ۴۰، ۴۳، ۵۳، ۶۵، ۶۶، ۷۳، ۱۱۲، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۴۵، ۱۵۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۸۱، ۱۸۴، ۱۸۵، ۲۱۱، ۲۱۳، ۲۱۷، ۲۲۹، ۲۶۰ و ۲۶۸ عبارت های -به ترتیب- ابورافع، احمد بن حنبل، ابن عقده، حمیری، اُم آیمَن، ابو حمزه ثُمالی، ابوجهم، ابوذر غفاری، حسن مثلث، حسن مثنی، ابوساسان بصری، ابوظحله انصاری، سعد بن ابی وقاص، ابوسعید خُدَری، احنف بن قیس، ابوالاسود، اوزاعی، ابوصلت، ابن مسعود، فُلَیح بن سلیمان بن ابی المغیره، عبدالملک بن جُرَیج = ابن جُرَیج، عمرو بن ابی المقدام، ابواسحاق سَبِعی، ابو نعیم، اَشتر، ابوحنیفه و اجلح بن عبدالله را افزوده ایم.

۵-۲. در برخی موارد، برای پیشگیری از لغزش خواننده در مقام تطبیق با راوی مورد نظر و یا به دلیل پراکنده گویی و اصطکاک نظر اصحاب تراجم و رجال، ناگزیر عنوان ترجمه را نه با نام پدر راوی که با کنیه اش آورده و بدین ترتیب، راویان ردیف ۳، ۶۰، ۱۸۲، ۱۹۵ و ۲۷۳ را با عناوین ابان بن ابی عیاش، حبیب بن ابی ثابت، عبدالملک بن ابی سلیمان، عروه بن ابی الجعد و یونس بن ابی اسحاق ترجمه کرده ایم.

۶-۲. در مواردی که اصحاب تراجم و رجال درباره تعیین نام یا کنیه ای اختلاف کرده اند، ترجمه را با ثبت یک عنوان از

راوی در دست ترجمه، تاریخ تولد و مرگش را با گشودن و بستن پراکنش درج کرده ایم و در صورت اختلاف^{۴۱} یا خاموشی دانشمندان از یادآوری آن‌ها^{۴۲}، به کمک قرینه‌ها یا جمع جبری سال مرگ با طول عمر، آن‌ها را تا حد امکان استخراج و ثبت کرده ایم. ۳۳

۱۳-۲. برخی مطالب که مهم‌تر به نظر می‌آمده‌اند و نیز تاریخ درگذشت همهٔ راویان و نکات جانبی آن را با یادآوری آدرس‌های مورد نیاز، در پانویس‌ها مستند کرده ایم.

۱۴-۲. شرح حال راویان را حداکثر در سه تیر عمده «... و اهل بیت (ع)»، «... و دانشمندان مسلمان» و «طبقه و منزلت راوی ...» گردآورده و در صورت فقدان مطلب برای هر کدام، آن را حذف کرده ایم. ۴۴

۱۵-۲. برای پرهیز از طولانی شدن تیرهای یادشده در نکتهٔ پیش از این، آن‌ها را تنها با نام کوچک راوی و بدون ذکر کنیه، لقب یا نام پدرش یادآور شده ایم. ۴۵

۱۶-۲. از یادآوری مجدد منابعی که از آن‌ها در پانویس‌ها نام برده ایم، خودداری ورزیدیم^{۴۶} و منابع باقی مانده را با عنوان «منابع دیگر»^{۴۷} در پایان هر ترجمه و -چنان که در پیشگفتار کتاب «راویان مشترک» نیز یادآوری شده است^{۴۸} - با رعایت ترتیب سال درگذشت پدیدآورندگان^{۴۹} آورده ایم. ۵۰

۱۷-۲. به دلیل بهره‌وری از دو چاپ متفاوت کتاب «قاموس الرجال»، جدید یا قدیم بودن آن را در هر بار مراجعه به منبع یادشده، در کنار آن یادآوری کرده ایم.

۳. در داده‌ها

عملیات اجتهاد - مانند دیگر تلاش‌های عقلانی آدمیان - کاری ظریف، پیچیده و انرژی‌بر است که در آن، دو عنصر نقش عمده و تعیین‌کننده‌ای دارند: عنصر انسانی (مجتهد) و عنصر ابزاری (اطلاعات و داده‌ها). از یک سو، پارامترهایی که جنبه‌های گوناگون شخصیتی یک انسان را می‌سازند - مانند خاستگاه خانوادگی، محیط زندگی، رشد و بالندگی‌های علمی و توانمندی‌های فردی چون جودت ذهن، سرعت انتقال، دقت نظر و دیگر عوامل ژنتیکی - در ایجاد زاویهٔ نگاه و توان پردازش داده‌ها و ترکیب مطلوب آن‌ها مؤثرند و از سوی دیگر، تنوع، عمق و اصالت اطلاعات که بر دو دستهٔ عمده‌اند: آگاهی‌های درون‌متن (قرائن متصله) که دست‌یابی به آن‌ها آسان‌تر می‌نماید و آگاهی‌های بیرون از متن (قرائن منفصله) که بسی ظریف‌تر و پیچیده‌ترند و فراچنگ آوردن آن‌ها دشوارتر است. ۵۱ مجموعهٔ این دو نوع آگاهی، شکل هندسی کثیرالاضلاع را می‌ماند که دست‌یابی به

هر دانش و دادهٔ عقلانی نو، ضلعی جدید به آن می‌دهد، نظم و چینش پیشین را برهم می‌زند و در نتیجه، نظمی دیگر، شکلی نو و برداشت نوینی می‌آفریند. ۵۲

ما در کتاب «راویان مشترک» تلاش کرده ایم در چارچوب طرحی که در پیشگفتار آن بیان شده است^{۵۳}، آگاهی‌هایی را - در حد توان - به خوانندهٔ ارجمند خود ارائه و نشان دهیم شناخت راویان و درک هرچه عمیق‌تر میراث‌های حدیثی‌ای که با نقش‌پردازی‌های آنان به دست ما رسیده، کاری است درخور درنگ و دوری از سهل‌انگاری و شتاب‌ورزی.

از آن‌جا که داوری راستین در میزان کامیابی ما در این آوردگاه با خوانندگان گرامی و فرهیختهٔ ماست، نگارنده محتوای این بخش از مقاله را به منظور دور ماندن از دام دلدادگی به اثر قلم خود و دو دست دانشمندان و نیز پرهیز از بیماری «حبّ الشیء یعمی ویصم»، به کوتاهی، گذرا و فهرستوار گزارش می‌کند:

۱-۳. زندگی‌نامهٔ امامان معصوم (ع):

۱-۳-۱. بررسی شرایط سیاسی - اجتماعی عصر آن بزرگواران و اشاره به مظلومیت آنان و شیعیان‌شان - از جمله، در عرصهٔ دانش و نقل حدیث از آن‌ها - با استناد عمده به منابع اهل سنت^{۵۴}؛ شرایطی که امام علی (ع) در صف مقدم کسانی است که بار سنگین‌ترین حجم بدخواهی‌ها و نامردمی‌های آن را در سال‌های تلخ زندگی به دوش کشیده‌اند.

۲-۳-۱. مشی سیاسی آن حضرات. ۵۵

۳-۳-۱. رابطهٔ راویان با اهل بیت (ع) که نشان‌دهندهٔ اندازهٔ وفاداری مسلمانان به پیام حدیث «ثقلین» یا دورشدنشان از آن است. ۵۶

۳-۳-۴. مستندسازی فضایل و برجستگی‌های آن بزرگواران، به ویژه در رابطه با حدیث غدیر. ۵۷

۳-۳-۲. زندگی‌نامهٔ راویان و محدثان مسلمان:

۳-۳-۱-۲. یادآوری نکات ریز و فراوانی از زندگی شخصی آنان.

۳-۳-۲-۲. بیان فضای سیاسی حاکم بر زندگی و جایگاه و نقش سیاسی آنان.

۳-۳-۲-۳. گزارش پندآموز سختی‌ها و فراز و نشیب‌های زندگی چهره‌های برجستهٔ دانش حدیث. ۵۸

۳-۳-۴-۲. ترسیم فضای فرهنگی و فکری‌ای که راویان در آن تنفس می‌کردند. ۵۹

ابن قولویه^{۸۴} و ...

۳-۱۴-۳. شرح مبانی رجالی برخی دانشمندان چون

مامقانی^{۸۵}، خوئی^{۸۶} و شوشتری^{۸۷} و نقد برخی از آن‌ها.^{۸۸}

۳-۱۴-۴. اشاره به تشابه نام راویان و نیز اشتراک آن‌ها در

یک نام.^{۸۹}

۳-۱۴-۵. نقد برخی جرح و تعدیل‌ها.^{۹۰}

۳-۱۴-۶. پرداختن به نقاط مبهم زندگی برخی راویان مثبت

که از آن‌ها به نادرستی به بدی یاد شده است.^{۹۱}

۳-۱۴-۷. یادآوری برخی نکات ظریف رجالی.^{۹۲}

۳-۱۵-۳. شرح برخی اصطلاحات که در دانش‌های متنوع

یادشده به کار می‌روند.^{۹۳}

۴. در بایدها و نبایدها

من هر بار که نقد یا نقض نوشته یا نویسنده‌ای را می‌خوانم یا خود

را در مسیر چنین کارهایی می‌یابم، به یاد سخن حکیمانه یکی از

دانشمندان اهل سنت می‌افتم: «أبی الله إلا أن یصح کتابه؛

خداوند خواسته است تنها کتاب او، قرآن کریم بی‌کم و کاست

باشد». به همین دلیل، هر جا پای انسان به همه سستی‌ها و

کوتاه دستی‌هایش از نگاه همه جانبه و جامع الاطراف به یک

محور بحث و پژوهش در میان باشد، بازده کار هرگز نمی‌تواند

از نگاه نقادانه و جست‌وجوی کامیابانه نقاط ضعف و اشکال

ایمن باشد و این، نه به معنای بی‌ارزشی مطلق انگارانه اثر خلق

شده و نه به معنای عصمت و توانایی شکست‌ناپذیر انتقادگر

است، چنان‌که در نگاه خردمندان، پافشاری بر جانبداری بی‌قید

و شرط از محصول ذهن و اندیشه یک انسان و خط قرمزی پیرامون

آن کشیدن، کاری کودکانه بیش نیست.

کتاب «راویان مشترک» نیز محصول تلاش‌های بی‌ادعای

انسان‌هایی است که از دایره نکته‌گفته شده بیرون نیستند و کامل

نبودن و نیاز هم‌اره آن به حکم و اصلاح چندین و چندباره،

چشمداشتی دور از انتظار نیست!

نگارنده در این جا، در کنار پاسداشت رنج‌هایی که نویسندگان،

ویراستار و دیگر دست‌اندرکاران تهیه، تدوین و نشر این اثر به

خود دیده‌اند، خود پیش‌قدم شده، برخی نارسایی‌های نگارشی،

ویرایشی و حروفچینی^{۹۴} را به امید زوده شدن آن‌ها در چاپ‌های

آینده، یادآور می‌شود و بر خود بایسته می‌داند به ویژه از

کوشش‌های پی‌گیر دوست بافضل و کمال خویش، جناب

حجة الاسلام آقای سید حسین اسلامی که ویرایش این اثر سرشار

از نام‌ها، اصطلاحات، تاریخ‌رخدادها، کلیشه‌ها، بازگردان‌های

به فارسی و ... را بر عهده داشته‌اند، سپاسگزاری کند.

۳-۵-۲. گزارش جایگاه ممتاز موالی در دنیای دانش و سیاست.^{۶۰}

۳-۶-۲. یادکرد جایگاه راویان در کتاب‌های مادر حدیثی

اهل سنت و شیعه و یادآوری بسامد روایاتشان در این کتاب‌ها.^{۶۱}

۳-۳. داده‌های بسیاری در رابطه با دانش‌های گوناگون:

۳-۱-۳. ملل و نحل^{۶۲}، تحلیلی از باگرفتن و دگرگونی

اندیشه ارجاء^{۶۳} و بررسی و نقد تاریخ‌رفض و رافضی‌گری.^{۶۴}

۳-۲-۳. جغرافیا.^{۶۵}

۳-۳-۳. لغت.^{۶۶}

۳-۴-۳. حدیث، تدوین و گردآوری آن، نقش پردازان این

عرصه و صاحبان اصول و تصانیف.^{۶۷}

۳-۵-۳. تاریخ قرائت و تجوید قرآن کریم و دانشمندان آن.^{۶۸}

۳-۶-۳. تفسیر قرآن کریم و برجستگان این عرصه.^{۶۹}

۳-۷-۳. ادبیات و شعر عرب و پیشتازان این میدان.^{۷۰}

۳-۸-۳. کلام و متکلمان بزرگ^{۷۱} و برخی مباحث کلامی

مانند عدالت صحابه.^{۷۲}

۳-۹-۳. درایة الحدیث.^{۷۳}

۳-۱۰-۳. فقه و فقهای برجسته.^{۷۴}

۳-۱۱-۳. اصول فقه.^{۷۵}

۳-۱۲-۳. نسب‌شناسی شامل:

۳-۱۲-۱. تفسیر و توضیح باگرفتن برخی نسب‌ها، نام‌ها،

لقب‌ها و شهرت‌ها.^{۷۶}

۳-۱۲-۲. دانشمندان برجسته علم انساب.^{۷۷}

۳-۱۳-۳. تاریخ شامل:

۳-۱۳-۱. مغازی رسول خدا(ص) و رخدادهای سده‌های

نخستین اسلامی.^{۷۸}

۳-۱۳-۲. یادآوری برخی لغزش‌های گزارشی مورخان و

سستی بعضی کارکردهای تاریخی رجالیان.^{۷۹}

۳-۱۳-۳. سیری در نگارش سیره و مغازی و شناساندن

گذرای کتاب سیره و مغازی ابن اسحاق.^{۸۰}

۳-۱۳-۴. تحلیلی از حضور قیس بن سعد در نبرد جمل.^{۸۱}

۳-۱۴-۳. رجال و جرح و تعدیل راویان شامل:

۳-۱۴-۱. معرفی دانشمندان بزرگ رجالی.^{۸۲}

۳-۱۴-۲. بیان برخی مبانی رجالی برای جرح و تعدیل

راویان مانند عضویت در «اصحاب اجماع» یا روایت «اصحاب

اجماع» از کسی^{۸۳}، وقوع راوی در اسناد علی بن ابراهیم یا

۱-۴. لغزش های نوشتاری^{۹۵}

۱-۴-۱. برخی ارجاعات نادرست^{۹۶} به کتاب تاریخ الکبیر^{۹۷}، میزان الاعتدال^{۹۸}، اعیان الشیعة^{۹۹}، اختیار معرفة الرجال^{۱۰۰}، لسان المیزان^{۱۰۱}، المعارف^{۱۰۲}، شذرات الذهب^{۱۰۳}، تهذیب الکمال^{۱۰۴} و الکافی^{۱۰۵}.

۱-۴-۲. ضبط ناصواب کلماتی مانند کیسان^{۱۰۶} (کیسان)^{۱۰۷}، اُسَید^{۱۰۸} (اُسَید)^{۱۰۹}، ابوقَتاده^{۱۱۰} (ابوقَتاده)^{۱۱۱}، سَلَم^{۱۱۲} (سَلَم)، حَطمی^{۱۱۳} (حَطمی)^{۱۱۴}، حُطمی^{۱۱۵} (حُطمی)^{۱۱۶}، جَلولاء^{۱۱۷} (جَلولاء)^{۱۱۸}، ابوضَمَره^{۱۱۹} (ابوضَمَره)^{۱۲۰}، زَرَبین حَبیش^{۱۲۱} (زَرَبین حَبیش)^{۱۲۲}، سَلَمی^{۱۲۳} (سَلَمی)^{۱۲۴}، رُبَیعه^{۱۲۵} (رُبَیعه)^{۱۲۶}، نُسیبه^{۱۲۷} (نُسیبه)^{۱۲۸}، نُوی^{۱۲۹} (نُوی)^{۱۳۰}، قُلزَم^{۱۳۱} (قُلزَم)^{۱۳۱}، ابوقَیصه^{۱۳۲} (ابوقَیصه)^{۱۳۳}، قُرظی^{۱۳۴} (قُرظی)^{۱۳۵}، عَمَره^{۱۳۵} (عَمَره)^{۱۳۶}، اَبَله^{۱۳۷} (اَبَله)^{۱۳۸}، جَلولاء^{۱۳۹} (جَلولاء)^{۱۴۰}، رِباح^{۱۴۱} (رِباح)^{۱۴۲}، سَمَاک^{۱۴۳} (سَمَاک)^{۱۴۴}.

۱-۴-۳. برخی افتادگی ها مانند «بن»^{۱۴۵}، «نَسب»^{۱۴۶}، «الله»^{۱۴۷}، «حدیث»^{۱۴۸}، «روش»^{۱۴۹}، «تهذیب الکمال»^{۱۵۰}، «۴۸۸/۳۲»^{۱۵۱}، «سعید اللحم»^{۱۵۱}، «اَزْدی»^{۱۵۲}، «طبقة»^{۱۵۳} و «=ابو عبدالرحمن سلمی»^{۱۵۴}، «(ناتمام)»^{۱۵۵}، «شرکه العلماء بمساعدة»^{۱۵۶}، «مؤسسة الرسالة»^{۱۵۷}، تیرهای «عباد و دانشمندان مسلمان» و «طبقة و منزلت روای عباد»^{۱۵۸}، آدرس معجم البلدان^{۱۵۹} و تعداد جلد کتاب «طبقات اعلام الشیعة»^{۱۶۰}.

۱-۴-۴. ناتمامی برخی گزارش های تاریخی مانند تولد راوی ردیف ۵۷ در سال ۱۷ هـ. ق. ۱۶۱، از سابقین در اسلام بودن اسامة بن زید^{۱۶۲}، نبودن ابوکیح در سند روایات کتب اهل سنت^{۱۶۳}، درگذشت امام باقر(ع) در سال ۱۱۶ هـ. ق. ۱۶۴، درگذشت عباد بن صهیب در سال ۲۰۲ هـ. ق. ۱۶۵، تعیین «طیار» به عنوان لقب عبدالله بن جعفر^{۱۶۶}، حرکت مختار به سوی مکه برای آزاد کردن محمد بن حنفیه^{۱۶۷}، تولد و کیح بن جراح در سال ۱۲۹ هـ. ق. ۱۶۸ و درگذشت ابراهیم بن محمد بن علی(ع) در سال ۱۳۱ هـ. ق. ۱۶۹.

۱-۴-۵. برخی ضعف های تألیفی مانند ترجمه «حب» به «دوست»^{۱۷۰}، کنیه دانستن «ابوالمساکین»^{۱۷۱}، ذکر نام امام علی(ع) در میان راویان حدیقه^{۱۷۲}، ترجمه «او جدآ از پیشینیان است»^{۱۷۳}، توجیه لقب «انصاری»^{۱۷۴}، عدم ثبت طبقة ابوصلت هروی^{۱۷۵}، ادعای مبهم بودن چرای لقب «ضریر»^{۱۷۶}، ایهام عبارت «از آن جا که وی در اسناد روایات تفسیر قمی نیز قرار دارد، از نظر علی بن ابراهیم قمی و آیه الله خوئی نیز وثاقت دارد»^{۱۷۷}، ترجمه «مشتی شن برداشت»^{۱۷۸}، لقب دانستن «اسدی»^{۱۷۹}، نسب دانستن «یمانی»^{۱۸۰} و لقب دانستن «همدانی»^{۱۸۱}.

۱-۴-۶. لغزش در ثبت برخی نام ها مانند ابراهیم رمضانی^{۱۸۲} (رمضان)، عمران بن قحطان^{۱۸۳} (حطان)، ابویکر منجویه^{۱۸۴} (بن منجویه)، ابن جریح^{۱۸۵} (ابن جریح)، اِثرم^{۱۸۶} (اِثرم)^{۱۸۷}، حکم بن عینه^{۱۸۸} (عتیه)^{۱۸۹}، قهبائی^{۱۹۰} (قهبائی)، عبدالله جدلی^{۱۹۱} (ابو عبدالله)، عطاء^{۱۹۲} (عطاء)، ملائن^{۱۹۳} (ملائی)، مطیع بن ایاس^{۱۹۴} (ایاس)^{۱۹۵}، غاب^{۱۹۶} (غابه)، جمادی^{۱۹۷} (جمادی الآخرة)، شاسی کبیر^{۱۹۸} (شاسی)، بنی دهنی^{۱۹۹} (بنی دهن)، موج راهط^{۲۰۰} (مرج راهط)^{۲۰۱}، ابویکر بن ابی عیاش^{۲۰۲} (بن عیاش)^{۲۰۳}، بان بن عیاش^{۲۰۴} (ابان بن ابی عیاش)^{۲۰۵}، سلولی^{۲۰۶} (سلولی)^{۲۰۷}، فزازی^{۲۰۸} (فزازی)^{۲۰۹}، یونس بن ابواسحاق^{۲۱۰} (بن ابی اسحاق)، الاووط^{۲۱۱} (الارناووط)، براجستراسر^{۲۱۲} (برجستراسر)، النشر فی قرأت العشر^{۲۱۳} (القراءات)، تاریخ صحابه^{۲۱۴} (الصحابة)، ابوعمر^{۲۱۵} (ابوعمر و)، ابن عتبه^{۲۱۶} (ابن عتبه)^{۲۱۷}، ثروت عکاشه^{۲۱۸} (ثروة)، ابن قتیبه دینوری^{۲۱۹} (ابن قتیبة الدینوری)^{۲۲۰}، مطبعة المباركة^{۲۲۱} (المطبعة)، الشیری^{۲۲۲} (شیری)، ندیم^{۲۲۳} (ابن ندیم)^{۲۲۴}، تاریخ البخاری الکبیر^{۲۲۵} (کتاب تاریخ الکبیر)، تاریخ البخاری الصغیر^{۲۲۶} (التاریخ الصغیر)، شهاب^{۲۲۷} (شهاب الدین)، ابی الطیب محمد آبادی^{۲۲۸} (محمد عظیم آبادی)، زغلون^{۲۲۹} (زغلول)، طناوی^{۲۳۰} (طناحی)، الرضی بن الحسن^{۲۳۱} (الحسین)، فروح^{۲۳۲} (فروخ)، ابوعلی امین الاسلام فضل بن حسن^{۲۳۳} (ابونصر حسن بن فضل بن حسن)، احمد الاحمد^{۲۳۴} (احمد محمودی)، الاسلامیة التابعة «کوشان بور»^{۲۳۵} (الاسلامیة لکوشانبور)، شیخ الشریفه^{۲۳۶} (شیخ الشرف)، قلعة جی^{۲۳۷} (قلعجی)، لیثی^{۲۳۸} (کتبی)^{۲۳۹}، ممقانی^{۲۴۰} (مامقانی)^{۲۴۱}، هیشمی^{۲۴۲} (هیتمی)، شبیر^{۲۴۳} (بشیر)، رواسی^{۲۴۴} (رؤاسی)، عبدالعزيز بن دروردی^{۲۴۵} (عبدالعزيز دروردی)، قادری^{۲۴۶} (قاری)^{۲۴۷} و ابراهیم بن محمد بن عبدالله بن عباس^{۲۴۸} (ابراهیم بن محمد بن علی بن عبدالله بن عباس).

۱-۴-۷. اندکی کاستی در به کارگیری برخی علائم ویرایشی مانند به کار بردن علامت ممیز میان کنیه های راویان ردیف ۶۲ و ۲۴۹۷۴ و به کار نبردن آن بین عددهای نشان دهنده سال مرگ راوی ردیف ۷۶. ۲۵۰.

۱-۴-۸. ثبت نادرست برخی کلمات یا اعداد مانند «نویسنده»^{۲۵۱}، «المطبعة العلمية»^{۲۵۲}، «المهدی»^{۲۵۳}، «مُوالی»^{۲۵۴}، «ج»^{۲۵۵}.

نشانه‌های ویرایشی. ۳۲۱.

۲-۴-۸. تکرار برخی مطالب. ۳۲۲.

۳-۴. کاستی‌های حروف چینی:

۱-۳-۴. به دنبال هم نبودن کلمات. ۳۲۳.

۲-۳-۴. افتادن علامت ادامه مطلب. ۳۲۴.

۳-۳-۴. فاصله حروف یک کلمه. ۳۲۵.

۴-۳-۴. دوری یا نزدیکی بیش از اندازه حرکات یک کلمه. ۳۲۶.

۵. در بهتر آمدن

بی‌گمان آفریده دست و دل آدمی زاد هیچ‌گاه از بهسازی و نوآمد کردن بی‌نیاز نیست. از این رو، نگارنده جدا از آن که چشم به راه پیشنهادها سازنده داوران راستین نوشته‌های دیگران-خوانندگان ارجمند- است، نکاتی را برای هر چه بهتر شدن کار کتاب «راویان مشترک» یادآور می‌شود تا اگر در آینده-از آن‌جا که «آرزو بر میانسالان عیب نیست!»- این اثر بازسازی و تجدیدچاپ شود، فراروی دست‌اندرکاران این تلاش خداپسندانه باشد.

۱-۵. از آن‌جا که نگارش و ویرایش این اثر بر اساس زبان و ادبیات فارسی است، همزه‌های قطع بسیاری که در آن به کار رفته ۳۲۷، حذف شود.

۲-۵. حرف کاف-در همه جا- مناسب رسم الخط فارسی باشد نه عربی. ۳۲۸.

۳-۵. تشدید-جز در جاهای گریزناپذیر- حذف شود (به ویژه از حرف یاء نسبت که در نگارش فارسی، بدون تشدید است). ۳۲۹.

۴-۵. کلمه «اسحاق»-در همه جا- با الف باشد.

۵-۵. کنیه‌ها-در همه جا- با «آل» ثبت شود. ۳۳۰.

۶-۵. کتاب‌نامه-از آن‌جا که در پانویس‌ها تنها نام و نشانی کتاب‌ها آمده است و نامی از نویسندگان در میان نیست- بهتر است بر اساس نام کتاب‌ها تنظیم شود تا پیدا کردن آن‌ها آسان‌تر باشد.

۷-۵. به جای ثبت تعداد جلد‌های هر عنوان کتاب در کتاب‌نامه، تنها به جلد‌های مورد استناد اشاره شود (به ویژه در مورد کتاب‌هایی مانند مختصر تاریخ دمشق، سیر اعلام النبلاء، الوافی بالوفیات و بحارالانوار که جلد‌ها و محقق‌های متعددی دارند).

۸-۵. عبارت پردازی فهرست راویان مشترک ترجمه نشده و نیز کتاب‌نامه یا به فارسی باشد یا عربی نه آمیخته‌ای از این هر دو.

۹-۵. قید «بی‌چا» در کتاب‌نامه، به جاهای مورد نیاز افزوده شود.

نقد السید» ۲۵۶، «نقله» ۲۵۷، «اج» ۲۵۸ و «آل بحر العلوم» ۲۵۹.

۱-۴-۹. برخی جابه‌جایی‌ها. ۲۶۰.

۲-۴. نارسایی‌های ویرایشی:

۱-۲-۴. لغزش در به‌کارگیری یا ترک نشانه‌های ویرایشی و

علائم سجاوندی:

۱-۱-۲-۴. به‌کارگیری نابه‌جای تیره ۲۶۱ تشدید ۲۶۲، نقطه ویرگول ۲۶۳، گیومه ۲۶۴، پرانتز ۲۶۵، ویرگول ۲۶۶، علامت سؤال و تعجب ۲۶۷ و همزه نماینده صدای یاء. ۲۶۸.

۲-۱-۲-۴. ترک نابه‌جای تیره ۲۶۹ نقطه ۲۷۰ ویرگول ۲۷۱ علامت مدّ ۲۷۲ دو نقطه نقل قول مستقیم ۲۷۳ پرانتز ۲۷۴ و نشانه اختصاری «قبل از هجرت» (ق. ه. .) ۲۷۵.

۲-۲-۴. گزینش نامناسب کلماتی مانند «چنان‌چه» ۲۷۶، «مبلغان آن» ۲۷۷، «هجرت کرد» ۲۷۸، «توصیف» ۲۷۹، «قضایوت» ۲۸۰، «بلندی اندام» ۲۸۱ و «به‌جای آورد» ۲۸۲.

۳-۲-۴. عدم رعایت برخی موارد تعریف و تنکیر مانند «حافظه قوی» ۲۸۳، «مزاح‌کننده» ۲۸۴، «روزگار دراز» ۲۸۵ و «شخص» ۲۸۶.

۴-۲-۴. فقدان وحدت رویه در فصل و وصل واژه‌ها مانند «بی‌زاری» و «بیزار» ۲۸۷، «دانشمند»، «دانش‌مند»، «دانشمندان» و «دانش‌مندان» ۲۸۸، «هم‌چنین» و «هم‌چنین» ۲۸۹، «آنجا» و «آن‌جا» ۲۹۰ و «کتابنامه» ۲۹۱.

۵-۲-۴. زیادی بودن برخی کلمات و حروف یا کمبود آن‌ها مانند «آنان» ۲۹۲، «سپاه‌اش» ۲۹۳ زائد بودن حرف واو ۲۹۴ و کمبود آن ۲۹۵ و زائد بودن «که» ۲۹۶.

۶-۲-۴. برخی لغزش‌های املائی ۲۹۷ مانند «نماز می‌گذاری» ۲۹۸ (می‌گزاری)، «فاطمه» ۲۹۹ (فاطمه) ۳۰۰، «عایشه» ۳۰۱ (عائشه)، «المؤنة» ۳۰۲ (المؤونة)، «المأة» ۳۰۳ (المائة)، «الصلوة» ۳۰۴ (الصلاة)، «قرأت» ۳۰۵ (قراءات) ۳۰۶ یا قرائات ۳۰۷، «بن» ۳۰۸ (ابن) ۳۰۹، «فینئ» ۳۱۰ (فیء)، «علل الشرايع» ۳۱۱ (الشرايع)، «دستوار» ۳۱۲ (استوار)، «تافته» ۳۱۳ (تاخته)، «حج گذارد» ۳۱۴ (گزارد)، «هواخان» ۳۱۵ (هواخواهان)، «برمی‌خواست» ۳۱۶ (برمی‌خواست)، «قبایل» ۳۱۷ (قبائل)، «مرآت العقول» ۳۱۸ (مرأة)، «محمی‌الدین» ۳۱۹ (محمی) و «مجمع الزوائد و منبع الفوائد» ۳۲۰ (الزوائد والفوائد).

۷-۲-۴. نارسایی در برخی جمله‌بندی‌ها و به‌کارگیری

۵-۱۰. برای ایجاد هماهنگی با موارد مشابه، حرکت های تیتسر «طبقه و منزلت روایی ...» در ترجمه های ردیف ۷ و ۹ و ۳۳۱ حذف شود.

۵-۱۱. برای ایجاد هماهنگی با موارد مشابه، واژه «الامام» از عنوان ترجمه راوی ردیف ۱۷۰ و ۳۳۲ حذف شود.

۵-۱۲. در همه جا، واژه «داوود» یا با دو حرف واو ثبت شود یا با یکی. ۳۳۳

۵-۱۳. مانند دیگر موارد، کنیه راوی ردیف ۷۱۰ و ۳۳۴ نیز میان پرانتز باشد.

۵-۱۴. برای جلوگیری از تلفظ نادرست نام ها، بهتر است موارد زیر نیز حرکت گذاری شود:

مُسَيَّب ۳۳۵ (مُسَيَّب) ۳۳۶، کهیل بن حصین ۳۳۷ (كُهَيْل بن حُصَيْن)، سماك ۳۳۸ (سماك) ۳۳۹، صوحان بن حجر ۳۴۰ (صُوحان بن حُجر) ۳۴۱، عدی ۳۴۲ (عَدِي)، عباد ۳۴۳ (عُباد) ۳۴۴، نهیک ۳۴۵ (نَهِيك)، زرار ۳۴۶ (زُراره)، خثیم ۳۴۷ (خُثِيم) و عباد ۳۴۸ (عُباد) ۳۴۹.

۵-۱۵. ضبط کلمه «زهری» بدون گذاشتن علامت سکون بر روی حرف هاء ۲۵۰- کافی نیست، زیرا این اندازه حرکت گذاری برای جلوگیری از تلفظ «زهری» که از قضا بسیار رایج نیز هست، سودمند نیست.

۵-۱۶. بهتر است به نام نویسنده ردیف ۲۲۰ در کتاب نامه ۲۵۱، «بن رستم» افزوده شود تا از نویسنده ردیف ۲۱۸ و ۲۵۲ آسان تر تمیز داده شود.

۵-۱۷. نام پدر بزرگ راوی ردیف ۲۴۳ در «فهرست مطالب»، «خَلَاد» است و باید اصلاح شود.

۶. در یادآوری

۶-۱. از آن جا که شهرت سبب شده است ذهن همگان با نام ویژه ای از راویان آشنا باشد و مثلاً همگان «عبدربه بن أعین» را با نام «زراره بن أعین» بشناسند- قرار اولیه ما برای تنظیم فهرست نام راویان ترجمه شده آن بود که هر راوی را- هم در فهرست و هم در متن- بر اساس نام مشهورش و در ردیف الفبایی آن بیاوریم و سپس خواننده ارجمند را به ترجمه او ذیل نام غیر مشهورش ارجاع دهیم (مثلاً زراره بن أعین ← عبدربه بن أعین یا احمد بن حنبل ← احمد بن محمد بن حنبل). متأسفانه این قرار به دلیلی که نمی دانیم، در مراحل پس از نگارش و ویرایش، رعایت نشد!

۶-۲. در کتاب راویان مشترک، ج ۲، ص ۷۹۹ می خوانیم: «وی در شمار کسانی است که از هیچ یک از امامان دوازده گانه

شیعه روایت نکرده است» و در ص ۸۰۰ آمده است: «وی ... از امام صادق (ع) روایت کرده است».

باید دانست، میان این دو ادعا تناقضی نیست، زیرا مطلب نخست به لحاظ روایت مستقیم و بلاواسطه و مطلب دوم به لحاظ روایت غیر مستقیم و مع الواسطه است. ۳۵۳

۶-۳. «رفاعة بن رافع» که به عنوان راوی ردیف ۹۸ ترجمه شده است ۲۵۴، غیر از راوی دیگری به همین نام در فهرست راویان مشترک ترجمه نشده است. ۲۵۶

۷. در پایان

۷-۱. چنان که در پیش گفتار کتاب «راویان مشترک» نیز آمده است ۲۵۷، ما خود به وجود کاستی های بسیاری در این اثر ناچیز معترف و خواهان نگاه مهربانانه و منصفانه خوانندگان فرهیخته و ارجمند خود هستیم.

انصاف باید داد چشم داشت بر کنار ماندن از هر گونه لغزش و نابه سامانی در کار نگارش هایی از این دست که در فضایی از منابع متنوع، پراکنده، پراکنده گو و گاه- حتی- تناقض آمیز و سرشار از نام ها و تاریخ ها و پیچیدگی هایی در این ردیف، انجام می شود، نادرست و بیرون از توان مرزبندی شده انسان هاست، چنان که ما نیز در دایره تاب و توش خود بر آن بوده ایم که در نگارش مطالب، از مسیر مبارک انصاف بیرون نشویم و رنجش خاطر هیچ یک از برادران دینی را فراهم نیاوریم. بسیار تلاش کردیم اگر لحن نوشته های ما ادیبانه نیست، دست کم مؤدبانه باشد و چنانچه در این سمت و سو- کم و بیش- کامیاب نبوده ایم، پیشاپیش از همه پوزش می خواهیم.

۷-۲. در این جا باید سپاسگزاری های صمیمانه خود و دیگر نویسندگان کتاب «راویان مشترک» را نثار حضرت حجة الاسلام والمسلمین آقای سید محمد کاظم مدرسی یزدی- مدیر وقت پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (ع)- کنم، چرا که ایشان در همه مراحل انجام کار و نیز پاسداشت حق معنوی مؤلفان این اثر، پشتیبان و مایه دلگرمی ما بوده اند و بی گمان سهم بزرگی از اجر و ارج این کتاب که به آهنگ بزرگداشت و یاد نیکوی امامان مظلوم اهل بیت (ع) نوشته شده، از آن این عالم جلیل القدر است.

در همین جا شایسته یادآوری می دانم، بر اساس روند طبیعی

القرید» که در ترجمه اسامه بن زید بن حارثه به کار رفته اند (ر. ک. همان، ج ۱، ص ۹۱)، با آنچه در ادامه کارها بدانها استناد شده و در کتاب نامه آمده است، همخوانی ندارد.

۹. همان، ج ۲، پانوشت صفحه ۷۸۷ و پانوشت صفحه ۷۹۵.
۱۰. همان، ج ۱، ص ۳۶۱، ۴۵۲ و ۴۸۰.
۱۱. همان، ص ۳۰۷، ۴۵۰ و ج ۲، ص ۵۶۳.
۱۲. همان، ج ۱، ص ۴۷.
۱۳. همان، ج ۲، ص ۹۹۷-۹۶۵.
۱۴. ردیف ۹۲ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان اسماعیل بن جعفر بن ابی کثیر راوی ترجمه شده ردیف ۲۰ است.
۱۵. ردیف ۱۹۲ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان جراح بن ملیح بن عدی (=ابوکیح) راوی ترجمه شده ردیف ۴۶ است.
۱۶. ردیف ۲۴۹ از راویان مشترک ترجمه شده که همان حذیفه بن اسید بن اغوس (=ابوسریحه) راوی ترجمه شده ردیف ۶۲ است.
۱۷. ردیف ۲۹۴ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان حکیم بن حزام بن خویلد راوی ترجمه شده ردیف ۷۷ است.
۱۸. ردیف ۲۴۲ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان ربیع بن حراش بن جحش راوی ترجمه شده ردیف ۹۲ است. باید دانست، مرحوم آیه الله العظمی خوئی نام پدر این راوی را «خراس» ثبت کرده که نادرست است (نک: سید ابوالقاسم موسوی خوئی، معجم رجال الحدیث، ج ۷، چاپ سوم، بیروت، نشر مدینه العلم، ۱۴۰۳ق، ص ۱۶۱).
۱۹. ردیف ۳۴۷ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان ربیعه بن عثمان بن ربیعه راوی ترجمه شده ردیف ۹۶ است. گفتنی است، مرحوم آیه الله خوئی این راوی را با ربیعه بن ابی عبدالرحمن -استاد ابوحنیفه، چهره نامدار مکتب رأی و قیاس- خلط کرده است (نک: همان، ص ۱۷۷ و ۱۷۸) با آن که به تصریح همه ارباب تراجم و رجال، پدر ربیعه، قروخ نام داشت (برای نمونه، ر. ک: محمد بن حسن طوسی، رجال الطوسی، چاپ اول، نجف اشرف، المكتبة والمطبعة الحیدریة، ۱۳۸۰ق، ص ۸۹). آنچه مایه این لغزش شده، آن است که در برخی نسخه های کتاب رجال شیخ طوسی (نک: همان، ص ۸۸)، از ربیعه بن عثمان به عنوان استاد ابوحنیفه یاد شده و آقای خوئی نیز فقدان این تعبیر را در دیگر نسخه ها یاد آور شده است (نک: سید ابوالقاسم موسوی خوئی، پیشین، ص ۱۷۷).
۲۰. ردیف ۳۵۵ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان زاذان راوی ترجمه شده ردیف ۱۰۰ است. گفتنی است، کتبه این راوی در هیچ یک از کتاب های یاد شده در کنار نامش (ر. ک: حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۹۷۹)، «ابومحمد» نیست.
۲۱. ردیف ۳۵۶ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان زرارة بن اوفی راوی ترجمه شده ردیف ۱۰۳ است. البته این یگانگی بر این اساس است که مراد تنظیم کننده ارجمند فهرست راویان مشترک ترجمه نشده از این راوی همان راوی ردیف ۵۷۲۸ در کتاب مستدرکات علم رجال الحدیث باشد (نک: علی نمازی شاهرودی، مستدرکات علم رجال الحدیث، ج ۳، چاپ اول، تهران، نشر فرزند نویسنده، ۱۴۱۴ق، ص ۴۲۵) و گر نه، راوی ردیف ۵۲۵۷ (نک: همان) از مجاهیل است نه از راویان مشترک و

کار و با پی گیری های مدیر محترم پروژه «راویان مشترک»، باید نام آن بزرگوار در پایان بخش «سخنی با خواننده»، با سمت «مدیر وقت پژوهشکده...» درج می شد که متأسفانه با غفلتی که پیش آمد، چنین نشد و ان شاء الله تعالی - این کوتاهی در چاپ های آینده جبران خواهد شد.

۳-۷. همچنین، باید از حسن استقبال و ابراز شادمانی مدیر کنونی پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (ع)، جناب آقای علی رضا واسعی در ارتباط با چاپ و نشر کتاب «راویان مشترک» و نیز فراخوان ایشان از مؤلفان و تقدیر از آنان در جمع همکاران ارجمندمان در پژوهشکده یاد شده، سپاسگزاری کنم.

۴-۷. در پایان، باید سپاس فراوان خود را به پیشگاه همه دست اندرکاران چاپ و نشر کتاب «راویان مشترک» - به ویژه آنان که در صفحه «قدردانی» یاد شده اند - پیش کش کنم و از خدای بزرگ، کامیابی و سربلندی همه آن ها را خواستار باشم.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

پی نوشت ها:

۱. لقد كان لكم في رسول الله أسوة حسنة لمن كان يرجو الله واليوم الآخر؛ «بی گمان برای شما - آنان که به خدا و روز بازپسین امیدوار باشند - الگویی نیکو در پیامبر خدا وجود دارد» (احزاب / ۲۱).
۲. و از همین رهگذر بود که کتاب های بسیاری - از جمله، صحاح ششگانه اهل سنت و کتب اربعه شیعه - به انگیزه گردآوردن گفته های رسول خدا (ص) و نیز کسانی در ردیف آن حضرت نوشته شد.
۳. باز خورد این موشکافی ها، نگارش کتاب های بسیاری درباره زوایای متعدد و ظریف زندگی آن حضرت بود که «کتب سیره» نام گرفته اند و سیره ابن اسحاق، ابن هشام، ابن سید الناس، ابن کثیر و ذهبی و نیز نوشته هایی چون الصحيح من سيرة النبي الاعظم - اثر قلم سید جعفر مرتضی عاملی - نمونه هایی از آن هایند.
۴. برای نمونه، ر. ک: مصطفی افندی کتاب چلبی، کشف الظنون من اسامی الکتب والفنون، ج ۱، بی جا، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی تا، ص ۶۳۵ و ۸۳۴ و آقابزرگ تهرانی، الدرر المعانی تصانیف الشیعة، ج ۶، بی جا، بیروت، دارالاضواء، بی تا، ص ۳۰۱، ج ۸، ص ۵۴ و ج ۱۰، ص ۸۰.
۵. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، راویان مشترک، ج ۱، چاپ اول، قم، بوستان کتاب قم، ۱۳۸۰ش، ص ۴۷.
۶. همان.
۷. همان، ج ۲، ص ۹۹۹.
۸. از همین رهگذر، شناسنامه کتاب هایی مانند «صفة الصفوة» و «العقد

- نیز راوی ترجمه شده در **تهذیب التهذیب** همان است که در کتاب «راویان مشترک» ترجمه شده (نک: ابن حجر عسقلانی، **تهذیب التهذیب**، ج ۳، چاپ اول، حیدرآباد دکن، دائرة المعارف النظامية، ۱۳۲۵ ق) (افست دار صادر)، ص ۳۲۲) و باید از لیست راویان بدون اولویت ترجمه خارج شود.
۲۲. ردیف ۳۵۸ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان زکریا بن اسحاق راوی ترجمه شده ردیف ۱۰۴ است.
۲۳. ردیف ۳۷۰ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان زید بن اسلم راوی ترجمه شده ردیف ۱۰۸ است.
۲۴. ردیف ۴۴۰ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان صفوان بن سلیم راوی ترجمه شده ردیف ۱۴۷ است.
۲۵. ردیف ۴۵۵ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان عاصم بن حمید مولی بنی خلیفه راوی ترجمه شده ردیف ۱۵۴ است.
۲۶. ردیف ۵۰۳ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان عبدالله بن ثعلبة بن صعیر راوی ترجمه شده ردیف ۱۶۶ است.
۲۷. ردیف ۵۵۳ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان عبیده بن عمرو راوی ترجمه شده ردیف ۱۹۲ است.
۲۸. ردیف ۶۳۷ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان قیس بن ربیع راوی ترجمه شده ردیف ۲۲۳ است.
۲۹. ردیف ۶۳۸ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان قیس بن عاصم بن سنان راوی ترجمه شده ردیف ۲۲۵ است.
۳۰. ردیف ۷۹۶ از راویان مشترک ترجمه نشده که همان رفاعه بن عبدالمنذر (=ابولبابه) راوی ترجمه شده ردیف ۹۹ است. گفتنی است، شیخ طوسی این راوی را در دو جای کتاب رجالی خود با دو نام «بشیر» و «رفاعة» در میان اصحاب رسول خدا (ص) یاد کرده (نک: محمد بن حسن طوسی، پیشین، ص ۹ و ۱۹)، اما این دو چنان که یکی از دانشمندان بزرگ معاصر نیز تصریح کرده است (ر. ک: محمد تقی شوشتری، **قاموس الرجال**، ج ۲، چاپ دوم، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۰ ق)، یک نفرند و بنابراین باید این راوی را نیز از لیست راویان مشترک ترجمه نشده بیرون دانست.
۳۱. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۱، ص ۲۹۷.
۳۲. همان، ص ۴۷ به بعد.
۳۳. میمون پدرجد راوی یاد شده از راویان خاندان خود به شمار می رفت (نک: همان، ج ۲، ص ۹۴۲).
۳۴. این اصطکاک با شهرت سبب می شود خواننده گرامی پس از رویارویی با شوک پی بردن به خطای چندین و چندساله خود، به فراگیری نام یا تلفظ درست آن پردازد و به دنبال متحیر ماندن از بی کرانگی دانش در هر زمینه ای، از پافشاری های آینده بر روی یافته های خود خویشتنداری کند.
۳۵. البته این روند در رابطه با راویان ردیف ۹، ۹۰، ۹۵، ۱۹۶، ۲۳۰ و ۲۴۰ رعایت نشده است.
۳۶. نک: راویان ردیف ۸۳، ۱۷۹ و ۱۸۳، راویان ردیف ۶۸ و ۲۰۳ و راویان ردیف ۱۶۰ و ۲۳۲ (با عنایت به پانوش بعدی).
۳۷. جادداشت این کار پیش تر از این، در عنوان راوی ردیف ۱۶۰ - عبدالرحمن بن

ابی یکرین ابی قحافه - انجام می شد.

۳۸. مانند محمد بن سعد کاتب واقدی، کتاب **الطبقات الکبیر**، ج ۸، بی چا، بیروت، دار بیروت، ۱۴۰۵ ق، ص ۵ به بعد و ابوالحجاج مزنی، **تهذیب الکمال**، ج ۳۵، چاپ اول، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۱۳ ق، ص ۱۲۳ به بعد.
۳۹. در یک عنوان و نیز در متن ترجمه پاره ای از راویان، مطابقت این کلیشه ها با شمار معصومان پیش از آن ها، با دقت کافی همراه نبوده است (نک: حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۱، ص ۲۰۹، ۴۷۲، ۴۷۴، ۵۳۰ و ج ۲، ص ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۸۰، ۵۸۳، ۵۹۶ (در عنوان ترجمه)، ۶۴۰، ۷۲۳، ۸۲۸، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۵۱، ۸۵۸، ۹۰۲، ۹۰۷ و ۹۳۲).
۴۰. نک: د. عبدالغفار سلیمان بنداری و سید کسروی حسن، **موسوه رجال الکتب التسعة**، ج ۱، چاپ اول، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۳ ق، ص ۶۹. این لغزش در ثبت تاریخ در گذشت راوی مورد بحث متأسفانه در کتاب «راویان مشترک» نیز رخ داده است.
۴۱. در این باره، برای نمونه، نک: راویان ردیف ۶۱، ۷۱، ۹۱ و ۱۱۴.
۴۲. این خاموشی بیش تر درباره تاریخ تولد راویان دیده می شود.
۴۳. از کاربری روش جمع جبری و کم کردن سال های زندگی از تاریخ مرگ به منظور به دست آوردن سال به دنیا آمدن، درباره راویان ردیف ۱۵، ۱۶، ۲۸، ۳۷، ۳۹، ۴۴، ۵۰، ۵۲، ۱۲۲، ۱۲۵، ۱۳۳، ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۷، ۱۶۱، ۱۷۵، ۱۹۴، ۱۹۷، ۲۱۸، ۲۲۶ و ۲۵۳ غفلت شده است.
۴۴. بر همین اساس است که ترجمه راویان ردیف ۵، ۶، ۸، ۱۰ و ... بدون پادرمیانی هیچ یک از سه تیرتیر یاد شده انجام شده است.
۴۵. این رویه در مواردی اندک - در ترجمه راویان ردیف ۳۲، ۵۷، ۶۲، ۷۳، ۸۷، ۹۹، ۱۱۹، ۱۳۴، ۱۵۴، ۱۶۱، ۱۶۸، ۱۷۶ و ۱۷۹ - و نیز در ترجمه راوی ردیف ۴ از سر ناگزیری و اختلاف دانشمندان در تعیین نامش نادیده گرفته شده است.
۴۶. مگر آن که در صفحه یا جلد دیگری - غیر از آنچه در پانوش آمده است - مطلبی وجود داشته باشد که در هیچ پاورقی ای بدان استناد نشده باشد.
۴۷. از ثبت قید «دیگر» در ترجمه راویان ردیف ۱۲۵، ۱۳۱، ۲۶۸ و ۲۷۰ غفلت شده است. باید دانست، در ترجمه راویان ردیف ۱۷۶، ۲۶۳ و ۲۶۹ - عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب، ابوهریره و یحیی بن معین بن عون - از «منابع دیگر» بادی نشده است، زیرا در پانوش ها به همه منابع مورد نیاز اشاره شده و چیزی برای یادآوری در «منابع دیگر» باقی نمانده بود.
۴۸. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۱، ص ۴۸.
۴۹. این رویه در ترجمه برخی راویان - مانند ردیف های ۱، ۲، ۳، ۹، ۱۰، ۲۲، ۲۳ و ۴۳ - رعایت نشده است.
۵۰. بر همین اساس باید از منابع ترجمه راوی ردیف ۵۳، آدرس (۳۵۴/۲) که پس از نام آخرین منبع آمده است و نیز آدرس **میزان الاحتمال** ۱/۵ از منابع ترجمه راوی ردیف ۵۹ حذف شود.
۵۱. شاید به همین دلیل باشد که روایات بی شماری را از امامان اهل بیت (ع) درباره ارجمندی و دشواری درایت آثار و سخنان آن بزرگواران گزارش کرده اند.

۶۹. در این باره، به ترجمهٔ راویان ردیف ۲۱، ۴۰، ۹۲، ۱۰۲، ۱۰۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۷۶، ۱۸۱، ۲۲۸، ۲۳۱، ۲۳۹ و ... مراجعه فرمایید.
۷۰. در این باره، به ترجمهٔ راویان ردیف ۲۲، ۲۶، ۸۰، ۸۳، ۹۱، ۱۰۲، ۱۳۴، ۱۳۸، ۱۴۲، ۱۵۱، ۱۵۳، ۱۷۳، ۱۷۶، ۲۴۳ و ... مراجعه فرمایید.
۷۱. در این باره، به ترجمهٔ راویان ردیف ۶۸، ۸۳، ۹۲، ۹۵، ۱۱۴، ۱۵۶، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۷۹، ۲۳۵، ۲۶۰ و ... مراجعه فرمایید.
۷۲. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۱، ص ۱۲۳، ۲۲۷، ۲۳۳، ۳۱۸، ۳۲۶، ۳۲۹، ۳۷۹، ۳۸۲، ۳۸۳، ۵۰۰، ۵۱۷ و ج ۲، ص ۶۵۴، ۹۲۰، ۹۳۰ و ...
۷۳. همان، ج ۱، ص ۸۷ (پانویس)، ۱۲۰، ۲۰۵، ۲۴۹، ۲۵۳، ۳۴۶، ۵۳۵ و ج ۲، ص ۵۵۹، ۶۳۳، ۶۳۶، ۶۶۳، ۷۸۹، ۸۲۷، ۸۳۷، ۹۳۰، ۹۳۲ و ...
۷۴. در این باره، به ترجمهٔ راویان ردیف ۹، ۴۴، ۴۵، ۵۳، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۶۰، ۶۶، ۶۸، ۷۰، ۷۶، ۷۵، ۸۰، ۸۱، ۹۴، ۹۵، ۱۲۵، ۱۷۰، ۱۷۶، ۱۷۸، ۱۸۱، ۱۸۵، ۲۲۸، ۲۳۱، ۲۳۵، ۲۶۰ و ... مراجعه فرمایید.
۷۵. در این باره، به ترجمهٔ راویان ردیف ۱۲۸، ۲۳۵ و ۲۶۰ مراجعه فرمایید.
۷۶. در این باره، به ترجمهٔ راویان ردیف ۲، ۷، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۷، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۴۶، ۷۱، ۸۲، ۸۸، ۸۹، ۱۰۰، ۱۱۴، ۱۲۱، ۱۳۴، ۱۳۴، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۸، ۱۷۷، ۲۰۸، ۲۲۳، ۲۲۹، ۲۳۶، ۲۶۸ و ... مراجعه فرمایید.
۷۷. در این باره به ترجمهٔ راویان ردیف ۱۶۶، ۱۷۶، ۱۸۵، ۱۹۹ و ۲۳۴ مراجعه فرمایید.
۷۸. در این باره، به ترجمهٔ راویان ردیف ۲۵، ۲۸، ۲۹، ۳۱، ۳۴، ۴۰، ۴۱، ۵۲، ۵۲، ۶۲، ۶۳، ۷۰، ۷۳، ۷۷، ۹۵ و ... مراجعه فرمایید.
۷۹. در این باره، به ترجمهٔ راویان ردیف ۴۱، ۵۵ (ص ۱۹۰)، ۵۷ (ص ۱۹۷)، ۵۸، ۵۹، ۶۶، ۷۲، ۷۳، ۷۶، ۷۹ (ص ۲۵۹) و پانویس ص ۲۶۰، ۹۶، ۹۸ (ص ۳۱۷)، پانویس ۲، ۱۲۵ (ص ۴۰۷)، ۱۲۸، ۱۳۳ (ص ۴۲۱)، ۱۵۵ (ص ۴۹۳)، ۱۵۶ (ص ۴۹۷)، ۱۵۷ (ص ۵۰۰)، ۱۵۸ (ص ۵۰۳)، ۱۶۳ (ص ۵۲۸)، ۱۶۴ (ص ۵۳۲)، ۱۶۵ (ص ۵۳۴)، ۱۶۶ (ص ۵۳۷)، ۱۶۸ (ص ۵۴۵)، پانویس ۱، ۱۷۴ (ص ۵۶۵)، ۱۷۶ (ص ۵۷۵-۵۷۴) و ۵۹۲-۵۸۴، ۱۸۵ (ص ۶۳۲) و نیز ص ۶۵۱ (پانویس ۳)، ۶۶۳، ۶۸۰، ۶۸۵ (پانویس ۲)، ۶۹۰ (پانویس ۱)، ۷۳۲، ۷۵۰ (پانویس ۱)، ۷۵۷ (پانویس ۴)، ۷۹۳ (پانویس ۲)، ۸۲۲ (پانویس ۱)، ۸۸۳، ۹۰۱، ۹۳۵، ۹۴۰ و ... مراجعه فرمایید.
۸۰. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۲، ص ۸۰۵-۸۰۳.
۸۱. همان، ص ۷۵۰ (پانویس ۴) تا ص ۷۵۳ (پانویس).
۸۲. در این باره، به ترجمهٔ راویان ردیف ۱۳۰، ۱۴۲، ۱۴۳، ۲۳۳، ۲۳۵، ۲۶۵ و ۲۶۹ مراجعه فرمایید.
۸۳. در این باره، به ترجمهٔ راویان ردیف ۲، ۷۱، ۷۵، ۷۶، ۸۲، ۱۷۹ و ۱۹۷ مراجعه فرمایید.
۸۴. در این باره، به ترجمهٔ راویان ردیف ۲، ۵، ۷، ۴۵، ۱۱۶، ۱۴۷، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۶۹، ۱۷۵، ۱۸۱، ۲۱۰، ۲۶۲ و ۲۶۵ مراجعه فرمایید.

۵۲. «اجتهاد البته شرایط و مقدمات زیادی دارد. مجتهد ... باید راستی از تفسیر و از حدیث - یعنی از چندین هزار حدیث که در طول ۲۵۰ سال ... صادر شده- و محیط صدور این احادیث ... آگاهی داشته باشد ... اگر کسی فتوهای فقها را با یکدیگر مقایسه کند و ضمناً به احوال شخصیه و طرز تفکر آن ها در مسائل زندگی توجه کند، می بیند که چگونه سوابق ذهنی یک فقیه و اطلاعات خارجی او از دنیای خارج در فتوایش تأثیر داشته، به طوری که فتوای عرب بوی عرب می دهد و فتوای عجم بوی عجم. فتوای دهاتی بوی دهاتی می دهد و فتوای شهری بوی شهری» (نک: مرتضی مطهری، ده گفتار، چاپ نهم، قم، انتشارات صدرا، ۱۳۷۳ ش، ص ۱۲۰ و ۱۲۲).
۵۳. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین.
۵۴. برای نمونه، نک: همان، ص ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۸، ۱۲۰، ۱۲۲، ۱۳۶، ۱۴۷، ۲۰۷، ۲۱۸، ۲۲۴، ۲۸۸، ۳۰۶، ۳۱۵، ۴۳۶ و ۴۸۱.
۵۵. برای نمونه، ر. ک: ترجمهٔ راویان ردیف ۶۴، ۶۵، ۶۸، ۱۱۴، ۲۳۶ و ۲۳۹.
۵۶. در این باره می توانید به تیر «... و اهل بیت» در فهرست مطالب کتاب «راویان مشترک» مراجعه فرمایید.
۵۷. برای نمونه، ر. ک: ترجمهٔ راویان ردیف ۲، ۳، ۴، ۷، ۸، ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۱۷، ۱۸، ۲۶، ۲۸، ۳۱، ۴۴، ۵۰، ۵۹، ۶۲، ۶۸، ۹۹.
۵۸. برای نمونه، نک: ترجمهٔ راوی ردیف ۲۳۵.
۵۹. برای نمونه، نک: ترجمهٔ راویان ردیف ۹۵ و ۱۷۹.
۶۰. در این باره، برای نمونه، به ترجمهٔ راویان ردیف ۸۳، ۱۲۵، ۱۳۱، ۱۳۴، ۱۴۰، ۱۴۸، ۱۵۰، ۱۷۹، ۱۸۳، ۱۸۵، ۱۹۶، ۲۱۲، ۲۲۷، ۲۶۰، ۲۶۱ و ۲۶۹ مراجعه فرمایید.
۶۱. در این باره، برای نمونه، به ترجمهٔ راویان ردیف ۵، ۱۱، ۱۵، ۲۶، ۲۸، ۳۱، ۳۴، ۴۴، ۵۳، ۶۰، ۷۳، ۷۵، ۸۲، ۹۲ و ۹۵ مراجعه فرمایید.
۶۲. برای نمونه، به ترجمهٔ راویان ردیف ۲، ۵، ۹، ۱۴، ۴۰، ۴۲، ۴۵، ۴۸، ۵۴، ۶۵، ۶۸، ۷۰، ۷۶، ۹۲، ۹۵، ۱۰۰، ۱۷۰، ۱۷۹، ۲۳۵، ۲۴۲، ۲۵۴ و ۲۶۰ مراجعه فرمایید.
۶۳. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۲۳۳.
۶۴. همان، ص ۳۶۸-۳۶۵.
۶۵. همان، پانویس صفحه های ۷۸، ۹۱، ۱۳۸، ۱۸۴، ۱۸۸، ۲۰۱، ۲۱۱، ۲۱۴، ۲۲۰، ۲۴۳، ۲۶۵، ۴۰۰، ۴۳۴، ۴۷۶ و ...
۶۶. همان، ص ۴۲۹، س ۱ و پانویس صفحه های ۸۹، ۲۰۸، ۲۷۷، ۳۱۷، ۳۲۱ و ج ۲، ص ۶۲۵ و ...
۶۷. در این باره، به ترجمهٔ راویان ردیف ۱، ۴، ۷، ۹، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۲۶، ۴۰، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۵۶، ۶۴، ۷۰، ۷۵، ۷۶، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۹۲، ۹۵، ۹۵، ۱۴۴، ۱۵۴، ۱۷۸، ۱۸۱، ۱۸۵، ۲۱۳، ۲۲۸، ۲۳۳، ۲۳۵، ۲۴۴، ۲۵۲، ۲۶۳ و ... مراجعه فرمایید.
۶۸. در این باره، به ترجمهٔ راویان ردیف ۲۰، ۲۹، ۳۴، ۳۴، ۴۷، ۵۳، ۶۳، ۷۱، ۷۴، ۷۹، ۸۰، ۸۳، ۸۴، ۱۰۲، ۱۵۳، ۱۶۹، ۱۸۱، ۱۸۵، ۲۱۳، ۲۳۱، ۲۳۵ و ... مراجعه فرمایید.

۸۵. همان و نیز ر. ک: ترجمهٔ ارویان ردیف ۷۴، ۱۲۳، ۱۲۹، ۱۸۲، ۱۸۴، ۲۰۳ و ۲۰۵.
۸۶. ر. ک: پانویشت شماره ۸۴ و نیز نک: حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۱، ص ۱۴۷، ۲۹۴ و ج ۲، ص ۵۶۹. گفتنی است، یکی از شیوه‌های تخلف ناپذیر این مرجع بزرگ معاصر برای نپذیرفتن برخی گزارش‌های تاریخی که در زمینهٔ جرح یا تعدیل روایان طرح می‌شوند، بهانهٔ «ضعف سند» است (ر. ک: حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، همان، ج ۱، ص ۱۱۶، ۲۷۲، ۳۶۹، ۴۳۱ و ج ۲، ص ۶۸۶). ایشان بر همین اساس، به دفاع از شخصیت زرارة بن اعین برخاسته‌اند (نک: سید ابوالقاسم موسوی خوئی، پیشین، ص ۲۳۲-۲۳۰، ۲۳۶-۲۳۴ و بیرون از این چارچوب که بیش‌تر رنگ و بوی یک بحث فقهی را دارد تا یک نقد و تحلیل تاریخی، به قرائن و شواهد دیگری که بیانگر محیط زندگی یک راوی و نشان‌دهندهٔ عوامل دخیل در ساخته شدن و شکل گرفتن شخصیت روانی و فکری اوست، توجهی نداشته‌اند، با آن‌که چنین توجهی می‌تواند همگان را از برخی توجیه‌های تکلف‌زآسوده و راه‌را برای دست‌یابی به افق دید گسترده‌تری هموار کند (برای نمونه، نک: حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۲، ص ۶۰۸).
۸۷. در این باره، به ترجمهٔ ارویان ردیف ۱۲۳، ۱۳۵، ۱۸۴، ۲۱۲ و ۲۱۳ مراجعه فرمایید.
۸۸. در این باره، برای نمونه، به نقد چندین و چندبارۀ محقق شوشتری در رابطه با مبنای مرحوم مامقانی در ترجمهٔ ارویان ردیف ۱۲۳، ۱۲۹، ۱۸۴ و ۲۰۳، مراجعه فرمایید.
۸۹. در این باره، به ترجمهٔ ارویان ردیف ۵، ۸، ۱۹، ۳۹، ۴۱، ۴۴، ۶۹، ۷۲، ۹۴، ۹۶، ۱۱۰ (و نقد آن)، ۱۲۸، ۱۸۲ و مراجعه فرمایید و نیز نک: حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۶۳۷ (پانویشت)، ۸۰۷ (پانویشت ۲)، ۸۳۷ (پانویشت ۲) و ۸۵۳.
۹۰. در این باره، به ترجمهٔ ارویان ردیف ۴۳، ۵۶، ۸۳ و ۱۲۵ مراجعه فرمایید.
۹۱. در این باره، به ترجمهٔ ارویان ردیف ۳۳، ۱۰۷، ۱۱۴، ۱۲۵، ۱۵۵، ۱۵۷، ۱۵۹، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۹، ۱۹۹، ۲۳۴، ۲۴۲ و ۲۶۰ (ص ۹۰۳، دربارهٔ شافعی) مراجعه فرمایید.
۹۲. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۱، ص ۱۴۵، ۱۶۷، ۱۸۶، ۱۸۸، ۲۱۰، ۲۱۷ (سطر پایانی) تا ۲۱۸ (سطر نخست)، ۲۸۳، ۲۹۳، ۳۰۱ (پانویشت ۲)، ۳۲۰، ۳۴۳، ۳۷۱، ۳۸۸، ۳۹۳، ۴۲۳، ۴۲۵، ۴۸۳ و ج ۲، ص ۵۴۸، ۷۲۷، ۷۴۹ (پانویشت ۲) و ۷۶۱.
۹۳. مانند «شرطه الخمیس»، «عثمانی»، «اسند عنه»، «سنت و بدعت»، «مخضرم»، «مخضرمیان»، «سنة الفقهاء»، «فتنه» و «خشبه» (نک: همان، ج ۱، ص ۲۴۶، ۲۵۸، ۲۶۰، ۲۶۳، ۳۰۷، ۳۳۱، ۳۶۱، ۳۹۷، ۴۴۵، ۴۵۰، ۴۵۲، ۴۸۰ و ج ۲، ص ۵۶۳، ۶۰۱، ۷۳۴ و ...).
۹۴. البته از آن‌جا که تعسین و تشخیص پاره‌ای از لغزش‌های مرحلهٔ حروفچینی کمی دشوار به نظر می‌رسد، گناه این مقدار نارسایی نوع سوم را - به ناچار (!) - نگارنده و دیگر دوستان نویسنده‌اش بر عهده می‌گیرند!!
۹۵. البته شمار این لغزش‌ها در کنار حجم آنبوه و سنگین‌نشانی‌ها، نام کتاب‌ها، اصطلاحات، اعراب‌گذاری‌ها و اعداد به کار رفته در کتاب «ارویان مشترک»، ناچیز است.
۹۶. ر. ک: پانویشت ۱۱۹۴!
۹۷. آدرس درست این کتاب ۱۴۱/۲ است (نک: حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۲، ص ۱۴۰).
۹۸. آدرس درست این کتاب ۱۰/۱ است و مطلب ادعا شده در صفحه ۱۵ دیده نمی‌شود (نک: همان، ص ۵۷، پانویشت ۴).
۹۹. شمارهٔ جلد این کتاب ۴ است (نک: همان، ص ۱۹۵، پانویشت ۴).
۱۰۰. مطلب ادعا شده در متن، در آدرس یاد شده به چشم نمی‌خورد (نک: همان، ص ۴۹۲، پانویشت ۲).
۱۰۱. آدرس درست این کتاب ۲۵۲/۳ - نه ۲۵۲ - و نیز ۲۳۱/۳ است (نک: همان، ص ۴۹۸، پانویشت‌های ۳ و ۴).
۱۰۲. آدرس درست این کتاب، ص ۲۱۲ است (نک: همان، ج ۲، ص ۵۵۴، پانویشت ۴).
۱۰۳. آدرس درست این کتاب ۱/ج ۱/ ... (نک: همان، ص ۸۰۸، پانویشت ۲ و ص ۹۳۴، پانویشت ۳) و نیز ۱/ج ۱/ ۲۱۶ است (همان، ص ۹۴۶، پانویشت ۱).
۱۰۴. آدرس درست این کتاب ۵۹/۲۴ است (نک: همان، ص ۷۵۹، پانویشت ۳).
۱۰۵. شمارهٔ جلد این کتاب ۲ است (نک: همان، ص ۸۷۴، پانویشت ۲).
۱۰۶. همان، ج ۱، ص ۴۷۶.
۱۰۷. البته این نام در جاهای بسیاری از کتاب «ارویان مشترک» به درستی ضبط شده است (نک: همان، ص ۳۹۳ و ج ۲، ص ۶۰۴، ۶۳۴، ۶۴۸، ۷۱۴، ۷۳۸، ۷۸۰، ۸۰۷، ۸۳۷، ۸۷۴).
۱۰۸. همان، ج ۱، ص ۲۱۰، ۴۹۰، ۴۹۴ و ج ۲، ص ۹۷۵.
۱۰۹. دو تن از رجالیان برجسته روایانی را که «أسید» و آنانی را که «أسید» نام دارند، از هم تمیز داده، نام برده‌اند (ر. ک: ابوالحجاج مزنی، پیشین، ج ۳، ص ۲۵۶-۲۳۶ و ابن حجر عسقلانی، پیشین، ج ۱، ص ۳۴۹-۳۴۳).
۱۱۰. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۱، ص ۱۸۸.
۱۱۱. ابوالحجاج مزنی، پیشین، ج ۲۳، ص ۴۹۸، ۵۱۸، ۵۲۰، ۵۲۱ و ۵۲۲، ص ۱۹۴ و ۱۹۷.
۱۱۲. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۵۷.
۱۱۳. همان، ص ۱۹۵. این نام را یکی از دانشمندان معاصر، «خطیمی» ثبت کرده که نادرست است (نک: سید محسن امین، اعیان‌الشیعة، ج ۴، بی‌چا، بیروت، دارالتعارف، ۱۴۰۳ ق، ص ۳۶۵).
۱۱۴. ابوالحجاج مزنی، پیشین، ج ۱۶، ص ۳۰۲.
۱۱۵. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۲۱۶.
۱۱۶. ر. ک: پانویشت ۱۱۴.
۱۱۷. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۴۱۲.
۱۱۸. گفتنی است، «جکولولا» - با فتح لام اول و الف مقصوره - در قارهٔ آفریقا قرار دارد (نک: محمد بن عبدالمنعم حمیری، الروض الممطر فی خبر الاقطار، بی‌چا، بیروت، دار صادر، بی‌تا، ص ۱۶۸).
۱۱۹. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۴۶۹.
۱۲۰. ابوالحجاج مزنی، پیشین، ج ۳، ص ۳۴۹.
۱۲۱. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۴۸۶ و ۴۸۷.
۱۲۲. همان، ص ۳۳۱.
۱۲۳. همان، ص ۴۸۶ و ۴۸۷.
۱۲۴. ابوالحجاج مزنی، پیشین، ج ۱۴، ص ۴۰۸.

- تولدش ۱۷ ق. هـ. خواهد بود).
۱۶۲. همان، ص ۸۸ (با توجه به سن اندک و جوان بودن او هنگام درگذشت رسول خدا(ص))، پذیرفتنی نیست و به نظر می‌رسد نویسنده ارجمند آنچه را یکی از دانشمندان سده سوم هجری درباره پدر اسامه-هنگام ترجمه اسامه بن زید- آورده، با شرح حال خود او خلط کرده باشد (نک: محمد بن سعد کاتب واقدی، پیشین، ج ۴، ص ۶۱).
۱۶۳. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، همان، ص ۱۶۷ (در ادامه ترجمه این راوی- در ص ۱۶۸- به آمدن روایاتش در کتب اهل سنت تصریح شده است).
۱۶۴. همان، ص ۲۵۰ (سال ۱۱۴ هـ. ق. درست است).
۱۶۵. همان، ص ۴۹۸ (تاریخ مرگ این راوی سال ۲۱۲ ق است).
۱۶۶. همان، ص ۵۲۸ (لقب پدر عبدالله است).
۱۶۷. همان، ج ۲، ص ۵۹۵ (خود مختار نیامد، بلکه سپاهی را به سرکردگی ابو عبدالله جدلی گسیل داشت).
۱۶۸. همان، ص ۹۱۲، سطر دوم ترجمه (سال ۱۲۸ ق که زیر عنوان ترجمه هم آمده، درست است، زیرا هم با عمر ۶۹ ساله و تاریخ مرگش همخوان است و هم جانبدارانی در میان صاحبان نظر دارد (نک: ابو عبدالله ذهبی، سیر اعلام النبلاء، ج ۹، چاپ چهارم، بیروت، مؤسسة الرسالة، ۱۴۰۶ ق، ص ۱۴۱).
۱۶۹. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، همان، ج ۱، ص ۶۸، چنان که در پایان ترجمه این راوی- در ص ۶۹- هم آمده، وی در حدود سال ۱۰۰ ق درگذشت و سال ۱۳۱ ق تاریخ درگذشت ابراهیم بن محمد بن علی- نواده عبدالله بن عباس- است (نک: ابو عبدالله ذهبی، همان، ج ۵، ص ۳۷۹).
۱۷۰. این واژه گرچه به لحاظ لغوی، هم معنای اسم فاعلی و هم معنای اسم مفعولی دارد، اما در این جا، به معنای «محبوب» است (ر. ک: ابن اثیر جزری، النهایة فی غریب الحدیث والاثار، ج ۱، بی چا، بیروت، المكتبة العلمية، بی تا، ص ۳۲۷-۳۲۶). افزون بر این، معمولاً تعبیر «دوست» درباره افراد همطراز و همدوش به کار می‌رود، در حالی که سن و سال اسامه و پدرش تناسبی با عمر شریف رسول خدا(ص) نداشت.
۱۷۱. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۱۷۸ (با توجه به مطالب بعدی ترجمه در ص ۱۷۹، لقب است).
۱۷۲. همان، ص ۲۱۶ (راوی به شمار آوردن آن حضرت- به ویژه با عنایت به نکته شماره یک پیشگفتار- همان، ص ۴۷- نادرست است).
۱۷۳. همان، ص ۴۵۴، س ۹-۱۰ (ترجمه درست، «او از پیشگامان یا پیشتازان نقل حدیث است» می‌باشد و چنین ترجمه‌ای هم با پرسشی که پیش از این عبارت آمده، سازگاری دارد و هم با بخش پایانی آن (ر. ک: ابو الحجاج مزنی، پیشین، ج ۱۲، ص ۴۵۳).
۱۷۴. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۵۰۳، س ۲۲-۲۱ (عبارات سطرهای یادشده برای توجیه لقب «انصاری»، غلط انداز بلکه غلط- و به اصطلاح- از تناسب دلیل و مدعا بی بهره است).
۱۷۵. همان، ص ۵۲۷ (با توجه به مطالب آینده ترجمه- در ص ۵۲۹- طبقه راوی یادشده، نهم یا دهم خواهد بود).
۱۷۶. همان، ج ۲، ص ۵۴۹، س ۳ (چنین ادعایی جا ندارد، زیرا هشت سطر بعد، رمز لقب «ضریر» بیان شده است).
۱۷۷. همان، ص ۵۵۰، س ۱۷-۱۶ (ظاهر این عبارت آن است که علی بن
۱۲۵. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۲، ص ۵۴۸.
۱۲۶. ابو الحجاج مزنی، پیشین.
۱۲۷. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۵۵۵.
۱۲۸. ابو الحجاج مزنی، پیشین، ج ۳۵، ص ۳۱۵ و ۳۷۲.
۱۲۹. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۶۲۳.
۱۳۰. همان، ص ۶۷۵. گفتنی است، این واژه در همین مصدر، ص ۷۸۷ و ص ۷۹۵ درست به کار رفته است.
۱۳۱. یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۴، بی چا، بیروت، دار صادر، بی تا، ص ۳۸۷.
۱۳۲. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۷۵۸.
۱۳۳. ابو الحجاج مزنی، پیشین، ج ۲۴، ص ۵۸.
۱۳۴. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۸۸۶.
۱۳۵. همان، ص ۸۹۳.
۱۳۶. ابو الحجاج مزنی، پیشین، ج ۲۹، ص ۴۱۱.
۱۳۷. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۹۵۳.
۱۳۸. یاقوت حموی، پیشین، ج ۱، ص ۷۶.
۱۳۹. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۵۹۸.
۱۴۰. ر. ک: پانوش ۱۱۸.
۱۴۱. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۶۶۱.
۱۴۲. گفتنی است، این واژه در جاهای بسیاری از کتاب «راویان مشترک» به درستی به کار رفته است (نک: همان، ص ۶۳۴، ۷۱۴، ۷۱۷، ۷۹۲، ۸۳۵ و ... و ابو الحجاج مزنی، پیشین، ج ۲۰، ص ۶۹).
۱۴۳. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۱، ص ۱۱۴.
۱۴۴. ابو الحجاج مزنی، پیشین، ج ۳، ص ۲۴۶.
۱۴۵. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۵۱۲ (پیش از «ابن قحافة» در عنوان ترجمه) و ج ۲، ص ۸۳۰ (محمد حنفیه ← محمد بن حنفیه)، ۹۷۹ (زید خالد ← زید بن خالد) و ۹۸۰ (سعید مسلمه ← سعید بن مسلمه).
۱۴۶. همان، ج ۱، ص ۵۹ و ج ۲، ص ۹۵۷ و ۹۶۱.
۱۴۷. همان، ج ۲، ص ۱۰۰۹ (آیه العظمی ← آیه الله العظمی).
۱۴۸. همان، ص ۶۰۹ (از شماره ← از حدیث شماره).
۱۴۹. همان، ص ۶۳۳ (همانند دیرینه خود ← همانند روش دیرینه خود).
۱۵۰. همان، ص ۹۶۱ (پیش از «الکامل فی التاریخ» به «منابع دیگر» افزوده شود).
۱۵۱. همان، ص ۱۰۰۰ (به محقق کتاب «صفة الصفوة» افزوده شود).
۱۵۲. همان، ص ۷۱۸ (باید به عنوان نسب دوم افزوده شود).
۱۵۳. همان، ج ۱، ص ۵۱۷.
۱۵۴. همان، ج ۲، ص ۵۴۸ (کنار عنوان ترجمه بیاید).
۱۵۵. همان، ص ۱۰۱۸ (ردیف ۲۴۳، پس از ۱۱۱ ج افزوده شود).
۱۵۶. همان، ص ۱۰۲۲ (ردیف ۳۰۸، پس از «تحقیق و تصحیح» افزوده شود).
۱۵۷. همان، ص ۱۰۲۳ (ردیف ۳۱۳، پس از «بیروت» افزوده شود).
۱۵۸. در جای مناسب ترجمه راوی ردیف ۱۵۷ بیاید.
۱۵۹. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۷۸۷، پانوش ۴ (۳۸۷/۴) افزوده شود).
۱۶۰. همان، ص ۹۹۹ (ردیف ۳).
۱۶۱. همان، ج ۱، ص ۱۹۶ (با توجه به ۸۵ سال زندگی این راوی، تاریخ

۲۱۱. همان، ص ۹۹۹ (ردیف ۹).
۲۱۲. همان، ص ۱۰۰۰ (ردیف ۱۵).
۲۱۳. همان (ردیف ۱۶).
۲۱۴. همان، ص ۱۰۰۱ (ردیف ۲۴).
۲۱۵. همان، ص ۱۰۰۳ (ردیف ۵۶). باید دانست، در چاپ دارالکتاب العربی، کتبه ابو عمر در پشت جلد نه در داخل آن به اشتباه درج شده است.
۲۱۶. همان (ردیف ۵۸).
۲۱۷. نک: سید محسن امین، پیشین، ج ۳، ص ۴۰.
۲۱۸. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۱۰۰۴ (ردیف ۶۵).
۲۱۹. همان.
۲۲۰. اگر قرار باشد در این مورد هم مانند دیگر موارد کتاب نامه، رسم الخط عربی رعایت شود.
۲۲۱. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین (ردیف ۷۰).
۲۲۲. همان، ص ۱۰۰۵ (ردیف ۷۸).
۲۲۳. همان (ردیف ۷۹).
۲۲۴. چنان که مشهور است!
۲۲۵. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۱۰۰۷ (ردیف ۱۱۲).
۲۲۶. همان (ردیف ۱۱۳).
۲۲۷. همان، ص ۱۰۰۹ (ردیف ۱۴۳).
۲۲۸. همان، ص ۱۰۱۰ (ردیف ۱۵۶). باید دانست، نام صاحب تعلیق بر کتاب یادشده در پشت جلد آن، به خطا ثبت شده است.
۲۲۹. همان، ص ۱۰۱۱ (ردیف ۱۶۷).
۲۳۰. همان، ص ۱۰۱۳ (ردیف ۱۸۰).
۲۳۱. همان، ص ۱۰۱۴ (ردیف ۱۹۵).
۲۳۲. همان، ص ۱۰۱۵ (ردیف ۲۰۹).
۲۳۳. همان (ردیف ۲۱۵).
۲۳۴. همان، ص ۱۰۱۶ (ردیف ۲۲۰).
۲۳۵. همان.
۲۳۶. همان، ص ۱۰۱۷ (ردیف ۲۳۷).
۲۳۷. همان (ردیف های ۲۳۸ و ۲۴۰).
۲۳۸. همان، ص ۱۰۱۹ (ردیف ۲۶۳).
۲۳۹. «کتبی» درست است و باید کتاب «وفات الوفیات» - براساس این گونه تنظیم کتاب نامه - به حرف کاف منتقل شود.
۲۴۰. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۱۰۲۲ (ردیف ۲۹۶).
۲۴۱. بدین ترتیب، باید ردیف کتاب «تفحیح المقال» جایه جا شود.
۲۴۲. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۱۰۰۱ (ردیف ۳۴).
۲۴۳. همان، ص ۹۹۶ (ردیف ۷۹۶).
۲۴۴. همان، ص ۹۷۲ (ردیف ۱۹۲).
۲۴۵. همان، ص ۸۳۳.
۲۴۶. همان، ص ۹۰۷، س ۴.
۲۴۷. نک: خیرالدین زرکلی، الاعلام، ج ۵، چاپ دهم، بیروت، دارالعلم للملایین، ۱۹۹۲م، ص ۱۲.
- ابراهیم قمی نیز مانند آیه الله خوئی، راوی مورد نظر را به بهانه وقوعش در اسناد تفسیر قمی، موثق می داند، با آن که این کتاب نوشته خود اوست نه دیگری).
۱۷۸. همان، ص ۶۵۳، س ۲۰ («مشتی ریگ برداشت» درست است، زیرا هم با تاریخ بنا نهادن مسجد النبی (ص) و مصالح به کار رفته در کف آن همخوانی دارد و هم آن که کوچکی ذرات شن با خون آلود کردن سر و صورت کسی متناسب نیست).
۱۷۹. همان، ص ۷۱۸ (نسب است نه لقب).
۱۸۰. همان، ص ۹۱۷ (لقب است نه نسب).
۱۸۱. همان، ص ۹۰۶ (نسب است نه لقب).
۱۸۲. همان، ص ۱۰۰۰ (ردیف ۲۰).
۱۸۳. همان، ج ۱، ص ۱۷۷.
۱۸۴. همان، ص ۲۷۵.
۱۸۵. همان، ص ۳۹۹.
۱۸۶. همان، ص ۴۵۴.
۱۸۷. بنابراین که ثبت همزه قطع ضرورتی داشته باشد.
۱۸۸. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۴۷۹.
۱۸۹. بسیاری از نویسندگان و «اهل عرف خاص» این نام را نادرست می نویسند یا بر زبان می آورند (در این باره، نک: محمدتقی شوشتری، پیشین، ج ۳، ص ۶۲۰).
۱۹۰. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۴۹۳.
۱۹۱. همان، ص ۴۹۲.
۱۹۲. همان، ج ۲، ص ۶۶۳.
۱۹۳. همان، ص ۷۷۷.
۱۹۴. همان، ص ۷۲۸، ۹۶۵ (ردیف اول)، ۹۷۰ (ردیف های ۱۱۹ و ۱۲۱).
۱۹۵. ابوالفرج اصفهانی، الاهامی، ج ۱۳، چاپ اول، قم، دارالشفاعة، ۱۴۱۴ق، ص ۲۷۴.
۱۹۶. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۷۴۹.
۱۹۷. همان، پانوشت ص ۷۵۲، س ۹.
۱۹۸. همان، ص ۷۶۷، پانوشت ۱.
۱۹۹. همان، ص ۸۶۷.
۲۰۰. همان، ص ۸۹۵.
۲۰۱. ابو عبدالله ذهبی، تاریخ الاسلام و وفیات المشاهیر و الاعلام، حوادث و وفیات ۸۰-۱۰۰ق، چاپ اول، بیروت، دارالکتاب العربی، ۱۴۱۰ق، ص ۲۶۲.
۲۰۲. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۹۴۴، س ۱۲ و ۵.
۲۰۳. ابوالحجاج مزنی، پیشین، ج ۳۱، ص ۴۲۰ و محمد بن حسن طوسی، الامالی، چاپ اول، قم، دارالشفاعة، ۱۴۱۴ق، ص ۳۲۱.
۲۰۴. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۹۵۶.
۲۰۵. ابوالحجاج مزنی، پیشین، ج ۳۲، ص ۲۶۲.
۲۰۶. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۹۶۱.
۲۰۷. ابوالحجاج مزنی، پیشین، ص ۴۸۸.
۲۰۸. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین.
۲۰۹. ابوالحجاج مزنی، پیشین، ص ۴۸۹.
۲۱۰. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۹۶۲.

۲۴۸. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۱، ص ۶۹.
۲۴۹. در این دو مورد باید ویرگول به کار رود (نک: همان، ص ۲۱۰ و ۲۴۵).
۲۵۰. در این مورد باید علامت ممیز (۱۱۵/۱۱۴) به کار رود (نک: همان، ص ۲۵۱).
۲۵۱. همان، ص ۴۲، س ۵ «دیگر نویسندگان» درست است.
۲۵۲. همان، ج ۲، ص ۱۰۰۲ (ردیف ۵۰). باید به جای آن، «مؤسسه انتشارات علامه» درج شود.
۲۵۳. همان، ج ۱، ص ۴۹۴ (ادامه پانویشت صفحه قبل). باید در مصرع سوم، کلمه «الهدی» به کار رود.
۲۵۴. همان، ج ۲، ص ۹۰۹. باید یا کلمه «مؤالی» و یا «مؤالیان» به کار رود.
۲۵۵. همان، ص ۱۰۰۵، ردیف ۸۲ (تعداد جلدها سه تا است) و ص ۱۰۰۲، ردیف ۴۹ (تعداد جلدها در چاپ دار الاضواء با محاسبه جلد فهرست ها پنج تا است).
۲۵۶. همان، ص ۱۰۱۳، ردیف ۱۸۳ (تقدمه السید» درست است).
۲۵۷. همان، ص ۱۰۱۸، ردیف ۲۴۲ (نقله» درست است).
۲۵۸. همان، ص ۱۰۲۳، ردیف ۳۱۳ (تعداد جلدها هجده تا است).
۲۵۹. همان، ص ۱۰۱۳، ردیف ۱۸۳ (کلمه «آل» زیادی است).
۲۶۰. همان، ص ۹۹۱ (ترتیب الفبایی ردیف های ۶۶۵ و ۶۶۷ به هم خورده است)، ص ۱۰۰۰، ردیف ۱۱ (باید طبق روال تنظیم کتاب نامه، تعداد جلدها پیش از محل نشر بیاید)، ص ۱۰۱۴، ردیف ۱۹۳ (نام کتاب باید پیش از نام محقق درج شود) و ردیف های ۱۹۶ و ۱۹۷ (به لحاظ نام نویسنده باید پیش از ردیف ۱۹۵ درج شوند)، ص ۱۰۲۰ (ردیف ۲۷۶ باید پس از ردیف ۲۷۴ بیاید، زیرا تنها در نوع چاپ با آن متفاوت است)، ص ۱۰۰۰ (ردیف های ۱۶ و ۱۷ باید پیش از ردیف ۱۵ قرار داشته باشند) و ص ۹۸۱ (ترتیب الفبایی ردیف های ۴۱۶ تا ۴۲۱ به هم خورده است).
۲۶۱. همان، ص ۹۳۱، س ۱۰ (یا اساساً نباید باشد و یا باید بسته شود)، ص ۶۱۹، س ۹ (پس از «تاریخ نگاران» بسته نشده)، ص ۷۱۹، دو سطر پایانی (هر دو زائد است)، ص ۹۳۱، س ۱۰ (بسته نشده) و ص ۱۰۱۸، ردیف ۲۵۴ (زائد است).
۲۶۲. همان، ص ۵۴۹، س ۳ (در کلمه «اتصاف»).
۲۶۳. همان، ص ۵۸۱، پایان سطر نخست (نقطه کافی است).
۲۶۴. همان، ص ۷۶۴، س ۱۳ (پس از کلمه «ندارد» نباید بسته شود).
۲۶۵. همان، ص ۸۶۴، س ۱۰ (زائد است).
۲۶۶. همان، ص ۸۸۱ (در عنوان ترجمه و پس از «نافع» زائد و در موارد مشابه نیز به کار نرفته است) و ص ۱۰۰۹، ردیف ۱۴۰ (باید پس از «الدین» باشد).
۲۶۷. همان، ص ۹۵۰، س ۷ (به این صورت درست است: ۱۹).
۲۶۸. همان، ص ۹۵۶، س ۱۰ (در دو کلمه «صدوق» و «ثبت»).
۲۶۹. همان، ص ۷۴۴ (زیر عنوان ترجمه و بین تاریخ های تولد و مرگ).
۲۷۰. همان، ج ۱، ص ۱۱۸، س ۲ (بین جمله های اول و دوم).
۲۷۱. همان، ص ۲۲۶ (پس از «همدانی» در تیترا «نسب») و ج ۲، ص ۷۵۹، س ۹ (پس از «بودند» و به جای نقطه)، ص ۸۶۵ (پس از «حمصی» در تیترا «لقب») و ص ۱۰۰۴، ردیف ۷۳ (سه مورد).
۲۷۲. همان، ج ۲، ص ۱۰۰۲ (ردیف های ۴۹ و ۵۰)، ص ۱۰۰۹ (ردیف ۱۳۷) و ص ۱۰۱۰ (ردیف ۱۴۵).
۲۷۳. همان، ج ۱، ص ۴۷۸، س ۵ (پس از «هشام گفت»).
۲۷۴. همان، ج ۲، ص ۶۶۸ (پرانتر زیر عنوان ترجمه باز نشده است) و ص ۸۲۸، سطر پایانی (پرانتر بسته نشده است).
۲۷۵. همان، ص ۶۷۰ (زیر عنوان ترجمه باید «۴۳ ق. ه. باشد») و ص ۶۷۴ (زیر عنوان ترجمه باید «حدود ۳۰ ق. ه. باشد») و ص ۹۱۷ (زیر عنوان ترجمه باید «۱۸ ق. ه. باشد»).
۲۷۶. همان، ج ۱، ص ۲۲۴، سطر پایانی («چنان که» درست است).
۲۷۷. همان، ص ۴۹۹، سطر دوازدهم ترجمه («مبلغان آنان» درست است).
۲۷۸. همان، ص ۸۹، س ۱ («هجرت کردند» درست است).
۲۷۹. همان، ص ۱۷۴، ۲۰۵، ۲۲۵، ۴۰۷، ج ۲، ص ۸۱۹ («وصف» درست است).
۲۸۰. همان، ج ۱، ص ۴۰۷، ۴۲۵، ۴۷۳، ۵۳۵، ج ۲، ص ۵۴۶، ۵۹۱، ۷۰۶، ۸۶۵، ۹۰۱، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۲، ۹۱۳ («داوری» بهتر است یا درست است. ده خدا در این باره می گوید: «در تداول فارسی زبانان به معنی قضاء. رجوع به قضا شود. نک: علی اکبر دهخدا، لغت نامه، ج ۱۱، چاپ اول، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۲ ش، ص ۱۵۵۳۹، اما دکتر معین سخن دیگری دارد: «... این غلط چندان متداول گردیده که حتی بر زبان و قلم دانشمندان نیز جاری است و بنابراین، بزرگان در استعمال آن، اشکالی نمی بینند. ر. ک: دکتر محمد معین، فرهنگ فارسی، ج ۲، چاپ هشتم، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۱ ش، ص ۲۶۸۶).
۲۸۱. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، ج ۲، ص ۶۹۷ («بلندی قد» یا «بلند بالایی» درست است).
۲۸۲. همان، ص ۷۷۱، س ۵ («به جای آوردن» درست است).
۲۸۳. همان، ج ۱، ص ۴۲۹، س ۹ («حافظه ای قوی» درست است).
۲۸۴. همان، ص ۵۱۵، س ۱۴ («مزاح کننده ای» درست است).
۲۸۵. همان، ج ۲، ص ۶۵۸، سطر پایانی («روزگاری دراز» یا «روزگار درازی» درست است).
۲۸۶. همان، ص ۸۲۶، س ۲ («شخصی» درست است).
۲۸۷. همان، ج ۱، ص ۵۰۰، س ۸ و ۴.
۲۸۸. همان، ج ۲، ص ۶۰۴ (تیترا اول این صفحه و سطر زیر آن)، ص ۶۱۲ (سطر هفتم ترجمه)، ص ۶۱۴ (دو سطر مانده به پایان)، ص ۶۱۹، س ۱۹، ص ۶۲۲ (سطر پایانی)، ص ۶۲۹ (سه سطر مانده به پایان) و ...
۲۸۹. همان، ج ۱، ص ۵۳۱، س ۱ (طبق سلیقه ویراستار، باید متفصل باشد).
۲۹۰. همان، ج ۲، ص ۶۵۸ (سطر پایانی) و ص ۶۶۰، س ۲.
۲۹۱. همان، ص ۹۹۹ (طبق سلیقه ویراستار، باید متفصل باشد).
۲۹۲. همان، ج ۱، ص ۵۲، س ۱۶ (زیادی است).
۲۹۳. همان، ص ۶۶، سطر هفتم ترجمه (زائد و بدون مفهوم است).
۲۹۴. همان، ص ۲۰۳، سطر نخست ترجمه (پس از «بنابر» زیادی است) و ج ۲، ص ۹۰۰، پانویشت ۳ (پیش از «کتاب المجر و حین» تکرار شده است).
۲۹۵. همان، ج ۲، ص ۶۱۹، سطر پایانی (بین «محیط» و «فضای»).
۲۹۶. همان، ص ۶۸۳، سطر نخست ترجمه (زیادی است).

۲۹۷. برخی از این موارد بی‌گمان می‌تواند مربوط به مرحله حروف چینی باشد.
۲۹۸. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۱، ص ۹۱، ص ۸.
۲۹۹. همان، ص ۹۹، س ۱۰ (دو مورد).
۳۰۰. زیر ترکیب‌هایی مانند «فاطمة بنت علی» و «فاطمة بنت حسین» عربی‌اند، چنان‌که «عروة بن زبیر» (همان، ص ۹) نیز چنین است.
۳۰۱. همان، ص ۸۹، ۱۱۳، ۱۱۶، ۴۵۴، ۴۶۲، ۴۷۹، ۴۸۱، ۵۱۰ و ... (در بسیاری موارد دیگر، به درستی ثبت شده است).
۳۰۲. همان، ص ۴۶۶، س ۲ (هر چند به لحاظ املائی عربی، درست است، اما با توجه به جمله و سجع به کار رفته در آن، باید «المؤونة» باشد).
۳۰۳. همان، ص ۵۰۳، پانویشت ۲.
۳۰۴. همان، ص ۵۰۶، سطر پایانی و ج ۲، ص ۹۵۸، س ۱.
۳۰۵. همان، ج ۲، ص ۱۰۰۰ (ردیف ۱۶).
۳۰۶. اگر کتابت عربی ملاک باشد.
۳۰۷. اگر کتابت فارسی ملاک باشد.
۳۰۸. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۵۴۵، سطر سوم پانویشت ۱، ص ۵۶۵، س ۳، ص ۷۳۸، آغاز س ۱۹، ص ۹۲۶ (دو سطر مانده به پایان)، ص ۹۵۱ و س ۱۹ و ص ۱۰۱۷ (ردیف ۲۳۷).
۳۰۹. زیرا در ابتدای سطر و بیرون از موقعیت قرار گرفتن بین دو علم است.
۳۱۰. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۵۸۱، س ۵.
۳۱۱. همان، ص ۷۰۱، ص ۷، ص ۸۱۴، س ۱۰ و ص ۱۰۱۵ (ردیف ۲۰۸).
۳۱۲. همان، ص ۷۶۴، س ۱۶.
۳۱۳. همان، ص ۹۰۵، سطر پایانی.
۳۱۴. همان، ص ۹۲۱، س ۸.
۳۱۵. همان، ص ۸۸۰، س ۱۴.
۳۱۶. همان، ص ۹۳۱، س ۱۲.
۳۱۷. همان، ص ۱۰۱۹ (ردیف ۲۵۶).
۳۱۸. همان، ص ۱۰۲۰ (ردیف ۲۶۸).
۳۱۹. همان، ص ۱۰۲۲ (ردیف ۳۰۸).
۳۲۰. همان، ص ۱۰۲۳ (ردیف ۳۱۴).
۳۲۱. همان، ج ۱، ص ۱۷۴، س ۱۶ (جمله «لیکن ... کرده‌اند» با ماقبل و مابعد خود چندان هماهنگ نیست) و پانویشت ۲، ص ۲ (جمله «با این که ... سرپیچی نموده» هم به لحاظ ویرایش و هم به لحاظ جمله پردازی، ناتمام است)، ص ۲۱۵، س ۱۶ (جمله «و من امام آنان» که حذف فعل در آن به بهانه قرینه لفظی نادرست است) و ج ۲، ص ۵۹۸، س ۵ (باید پس از جمله «پسراهن خود را دکمه نکرده»، حرف عطف حذف و به جایش ویرگول به کار رود)، ص ۷۶۴، س ۱۲ (در جمله «از تو می‌خواهم که بدی کارهایم را ...»، «کارهایم مرا» درست است)، ص ۸۲۳، ششمین سطر ترجمه (پس از جمله «وی که از مردم بصره»، باید فعل «بود» به کار رود) و ص ۸۸۲، س ۶ (جمله «همین را ... درست است» ناتمام است).
۳۲۲. همان، ج ۱، ص ۹۰، پانویشت ۳ (تکرار پانویشت ۲ است و باید به «همان» تبدیل شود)، ص ۱۸۱، س ۱۳ و ۲۰ (تکرار تاریخ شهادت جعفر) و ج ۲، ص ۹۱۸، پانویشت ۴ (تکرار مطالب پانزدهمین سطر
- متن است) و ص ۱۰۰۵، ردیف ۸۰ (تکرار ردیف ۷۹ است و باید حذف شود).
۳۲۳. همان، ج ۱، ص ۳۵، ردیف ۲۴۵ (ادامه عنوان به سطر بعدی منتقل شده است) و ص ۱۷۴، س ۸ (باید ادامه س ۷ باشد).
۳۲۴. همان، ص ۴۹۳، پانویشت ۶.
۳۲۵. از جمله، نک: همان، ج ۲، ص ۱۰۰۲، ردیف ۴۱ (در کلمه «ابوعمر») .
۳۲۶. همان، ج ۱، ص ۵۱، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۲۵۲، ۲۵۶، ۳۷۵، ۴۲۸، ۴۶۰، ۴۹۰، ۵۱۴ و ج ۲، ص ۶۶۱، ۷۳۱، ۷۳۴، ۷۸۲، ۷۸۶ و ...
۳۲۷. همان، ج ۱، ص ۴۷، ۵۸، ۱۵۴، ۲۱۱، ۴۶۲، ۴۸۰ و ...
۳۲۸. برای نمونه، نک: همان، ص ۱۱۴، شماره ۲۵.
۳۲۹. برای نمونه، نک: همان، ص ۶۲، ۲۲۶، ۵۰۷ و ...
۳۳۰. برای نمونه، نک: همان، ص ۴۹۰.
۳۳۱. همان، ص ۶۶ و ۷۰.
۳۳۲. همان، ج ۲، ص ۵۵۱.
۳۳۳. به فهرست راویان ترجمه شده و ترجمه نشده مراجعه فرمایید.
۳۳۴. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۹۹۳.
۳۳۵. همان، ج ۱، ص ۴۰۲.
۳۳۶. به ویژه که بر اساس برخی گزارش‌ها سعید از تلفظ نادرست نام پدرش با فتحه، ناخشنود بود (نک: ابن حجر عسقلانی، تبصیر الممتبه بتحریر الممتبه، ج ۴، بی‌جا، بیروت، المكتبة العلمیة، بی‌تا، ص ۱۲۸۷)!
۳۳۷. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۴۲۰.
۳۳۸. همان، ص ۴۳۹.
۳۳۹. ابوالحجاج مزّی، پیشین، ج ۱۲، ص ۱۱۵.
۳۴۰. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ص ۳۵۸.
۳۴۱. ابن کازر در مورد مشابه انجام شده است (نک: همان، ص ۴۶۴).
۳۴۲. همان، ص ۲۰۶ و ج ۲، ص ۵۶۷ و ۶۵۶.
۳۴۳. همان، ج ۲، ص ۷۴۸.
۳۴۴. از این کار در موارد مشابه، کوتاهی نشده است (نک: همان، ج ۱، ص ۳۷۷ و ۵۰۲).
۳۴۴. همان، ج ۲، ص ۷۶۱.
۳۴۵. همان، ص ۶۰۶.
۳۴۶. همان، ج ۱، ص ۳۰۴.
۳۴۷. همان، ص ۴۹۹.
۳۴۸. از این کار در مورد مشابه، کوتاهی نشده است (نک: همان، ص ۴۹۶).
۳۴۹. همان، ج ۲، ص ۸۵۰.
۳۵۰. همان، ص ۱۰۱۶.
۳۵۱. همان.
۳۵۲. این نکته را باید در رابطه با عبارات سطرهای ۱۵ و ۸ (همان، ج ۲، ص ۸۲۴) نیز در نظر داشت.
۳۵۳. همان، ج ۱، ص ۳۱۷.
۳۵۴. همان، ج ۲، ص ۹۹۶ (ردیف ۸۰۲).
۳۵۵. نک: ابوالحجاج مزّی، پیشین، ج ۹، ص ۲۰۳ و ج ۳، ص ۳۰۰.
۳۵۶. حسین عزیزی، پرویز رستگار و یوسف بیات، پیشین، ج ۱، ص ۵۰.